

ŞEYX MAHMUD ŞƏBÜSTƏRİ

GÜLŞƏNİ-RAZ

BAKI – 2005

**Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli
adına Əlyazmalar İnstitutu**

ŞEYX MAHMUD ŞƏBÜSTƏRİ

GÜLŞƏNİ-RAZ
(Sirr bağçası)

BAKI – NURLAN – 2005

Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu elmi şurasının 1-2 dekabr 2005-ci il tarixli 12 №-li iclasının qərarı ilə nəşr edilir.

**Fars dilindən filoloji tərcümə, ön sözün və izahların müəllifi: Möhsün Nağısoylu
filologiya elmləri doktoru**

**Elmi redaktor: Nəsim Göyüşov
filologiya elmləri namizədi**

**Şeyx Mahmud Şəbüstəri. “Gülşəni-raz” (Sirr bağçası),
Bakı: Nurlan, 2005.**

«Gülşəni-raz» görkəmli Azərbaycan alimi Şeyx Mahmud

Şebüstərinin (1287-1320) ən məşhur əsəridir. Təsəvvüfə həsr olunan əsərdə sufizmin mahiyyəti açıqlanır, bir sıra sufi mətləbləri və rəmzləri işıqlandırılır.

Əsərin farscadan çağdaş Azərbaycan dilinə filoloji tərcüməsi ilk dəfədir ki, işıq üzü görür. Kitab mütəxəssislər və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

“Gülşəni-raz” - təsəvvüfün ana qaynaqlarından biridir

Orta yüzilliklərdə fəlsəfi fikrin, xüsusilə də təsəvvüf ədəbiyyatının inkişafında böyük xidmətləri olan ən parlaq zəka sahiblərindən biri də Şeyx Mahmud Şebüstəridir* (1287-1320). Təbriz yaxınlığındakı Şebüstər qəsəbəsində doğulan bu görkəmli Azərbaycan filosof alimi-şairi çox qısa ömür

---

*Alimin adı qaynaqlarda tam şəkildə belə qeyd olunur: Şeyx Sədəddin Mahmud ibn Əminəddin Əbdülkərim ibn Yəhya Şebüstəri. Lakin o daha çox yuxarıda göstərilən adla, yəni Şeyx Mahmud Şebüstəri kimi tanınır.

sürməsinə baxmayaraq, təsəvvüfə dair yazdığı əsərləri ilə Şərqi fəlsəfi fikir tarixində özünə əbədi yer qazanmış və bu sahədə silinməz, dərin izlər buraxmışdır.

Mahmud Şəbüstəri gənc yaşlarında səfərə çıxaraq, Misir, Şam və Hicazi gəzib-dolaşmış, bu yerlərin məşhur filosof alimləri ilə görüşmüş və bu görüş-söhbətlərin nəticəsi olaraq bir sıra elmi əsərlərini yazmışdır.

Şeyx Mahmud Şəbüstərinin elmi-bədii irsi fars dilində yazdığı aşağıdakı məşhur əsərlərindən ibarətdir: “Həqqül-yəqin” (İnamın gerçəkliyi), “Miratül-mühəqqiqin” (Araşdırıcıların güzgüsü), “Gülşəni-raz” (Sirr bağçası), “Səadətname” (Səadət kitabı). Bu əsərlərin dördü də təsəvvüfə həsr olunmuşdur: onlardan birinci ikisi nəslərdir, son ikisi isə nəzmlə qələmə alınmışdır. Mahmud Şəbüstərinin «Kənzül-həqayiq» (Həqiqətlər xəzinəsi) və «Risaleyi-meraciyyə» adlı daha iki nəsr əsəri də vardır. Qaynaqlarda Şəbüstərinin “Şəhidname” adlı başqa bir kitabı haqqında da məlumat verilir, ancaq müəllifin bu əsəri günümüzdə qədər gəlib çatmamışdır. Şəbüstəri lirik şeirlər-qəzəl və rübai də yazmışdır.

Şəbüstərinin əsərləri göstərir ki, o, sufizmin ən görkəmli nümayəndəsi, «vəhdəti-vücut» təliminin banisi İbn Ərəbi (1165-1240) məktəbinin davamçısı olmuş və bu alimin «Füsusül-hikəm», və «Fütühatül-məkkiyyə» əsərlərindən yetərincə bəhrələnmişdir. Qeyd edək ki, İbn Ərəbi təsəvvüfün batini məzmun qatlarının şərh üçün rəmzi işarələrə üstünlük

verdiyi halda, Şebüstəri öz əsərlərində həmin məzmun qatlarını daha incəliklə və yığcam şəkildə açıqlamağa meyli olmuşdur.

Ş.M.Şebüstəriyə böyük şöhrət qazandıran ən məşhur əsəri “Gülşəni-raz” məsnəvisidir. Təsəvvüf ədəbiyyatında işlənən bir sıra anlayış və istilahlara, incə mətləb və rəmzlərin açıqlanmasına həsr olunan “Gülşəni-raz” yazıldığı dövrdən başlayaraq, təsəvvüfün təməl kitablarından, ana qaynaqlarından biri sayılmış, sonradan bu mövzuda yazılmış əsərlərdə ona dönə-dönə və təkrar-təkrar üz tutulmuşdur. “Gülşəni-raz”ın çoxlu saylı qədim əlyazmaları, eləcə də ona yazılan orta əsr şərhləri bunu əyani şəkildə sübut edir.

“Gülşəni-raz”ın yazılmasının maraqlı tarixçəsi vardır. Əsərin əvvəlindəki “Səbəb-e nəzm-e kitab” (Kitabın yazılma səbəbi) adlı başlıqda göstərildiyi kimi, hicri 717 (miladi 1317)-ci ildə Xorasanın nüfuzlu alimlərindən sayılan Seyid Hüseyini Hərəvi (1246-1320) yaxın adamlarından bir nəfəri Şebüstərinin yanına göndərərək ona şeirlə yazdığı məktubunu çatdırır. Qeyd edək ki, Xorasan aliminin tam adı qaynaqlarda Hüseyin ibn Aləm ibn Həsən Hüseyini Hərəvi kimi göstərilir. Onun təsəvvüfə dair nəzmlə yazdığı «Kənzür-rümuz» və «Zadül-müsafirin», eləcə də nəsrilə qələmə aldığı «Nüzhətül-ərvah» və digər əsərləri vardır. Xorasan alimi həmin məktubunda Şebüstəridən xahiş edir ki, onu düşündürən 15 suala şeirlə cavab yazsın. Şebüstəri əvvəlcə bu xahişi qəbul etmək istəmir və bildirir ki,

məktubdakı sualların cavabı onun nəslə yazdığı risalələrində vardır. Müəllif bu fikrini həm də onunla əsaslandırır ki, indiyədək qələmini şeirdə sınamayıb və “söz-mənanın” (dərindən mənəli sözün) əruza, qafiyəyə sığacağına inanmır. Bununla belə, Şəbüstəri yaxın bir adamının xahişini nəzərə alaraq, bu işə girişir və çox qısa bir müddətdə ona şeirlə ünvanlanan suallara şeirlə də cavab yazır. Beləliklə, Şəbüstərinin ilk nəzm əsəri olan “Gülşən-raz” məsnəvisi bu şəkildə ortaya çıxır.

“Gülşən-raz” təxminən yetmiş beytlik dibaçə ilə (ön sözlə) başlanır. Müəllif burada ilk öncə uca Tanrının qüdrəti və birliyini mədh edir, sonra isə “vəhdəti-vücut” nəzəriyyəsindən qısaca söz açır və kitabın yazılma səbəbindən danışır. Əsərin əsas məzmunu bilavasitə müəllifə ünvanlanmış on beş sualın cavabından ibarətdir. Bu suallar birbaşa təsəvvüflə-“vəhdəti-vücut” nəzəriyyəsinin əsas müddəaları, eləcə də ayrı-ayrı sufi anlayışları və rəmzləri (“büt”, “xal”, “xərabat”(meyxana, şərab içilən yer), “xətt” (üzdəki zərif tük), “ləb”(dodaq), “şahid”(gözəl), “şəm”(şam), “şərab”, “tərsa”, “zülfi”(saç), “zünnar”(xristian ruhanilərinin bellərinə bağladıkları qurşaq) və s. ilə bağlıdır.

Qeyd edək ki Şəbüstərinin sufi anlayışları ilə bağlı açıqlamaları yığcamlığı və lakonikliyi ilə yanaşı (kitabın ümumi həcmi 1000 beytdən azacıq çoxdur), yüksək bədii sənətkarlığı, obrazlılığı, fikrin məcaziliyi, metaforik şəkildə ifadəsi ilə diqqəti cəlb edir. Kitabdakı hər bir sualdan sonra onun cavabı verilir, cavablar “qayda” və “təmsil” adlı başlıqlarla daha da

əsaslandırılır və təkmilləşdirilir. “Təmsil” adlı başlıqlarda müəllif öz fikirlərini bənzətmə, müqayisə yolu ilə kiçik nümunələrlə çatdırır (“təmsil” sözü burada məhz bu mənada işlənmişdir).

Xorasanlı alimin Şəbüstəriyə ünvanladığı sualların məzmunu ilə öteri tanışlıqdan sonra ilk baxışda belə bir təsəvvür yarana bilər ki, orta yüzilliklərin yüksək tərəkürlü elm adamları üçün bu suallara cavab tapmaq o qədər də çətin və mürəkkəb bir iş deyilmiş. Bu mənada orta əsrlərdə sufizmin geniş yayıldığı Xorasan bölgəsindən Təbrizə bu cür suallarla müraciət edilməsi hətta bir qədər qərribə görünə bilər. Bununla belə, məsələnin mahiyyəti ilə dərinlən tanış olduqda hər şey aydınlaşır və belə bir təsəvvürün yanlış olduğu aşkara çıxır. Məsələ burasındadır ki, sufizmin ən görkəmli nümayəndələrindən biri sayılan Mənsur Həllac (858-922) edam edildikdən sonra bir çox görkəmli sufi şəxsiyyətləri onlarla müxalifətdə olan qatı mühafizəkar ruhanilərin böhtan və cəzalarından qorunmaq məqsədilə öz fikirlərini açıq-aşkar şəkildə deyil, müxtəlif simvollar və rəmzlər, ehyam və işarələrlə ifadə etmək məcburiyyətində qaldılar. Onu da qeyd edək ki, orta yüzilliklərin ayrı-ayrı sufi təriqətlərinin nümayəndələri bir sıra hallarda yalnız onlar üçün anlaşılıqlı olan rənz və anlayışlardan istifadə edirdilər. Məhz buna görə də bir sıra sufi rəmzləri və istilahları müxtəlif təriqətlərdə fərqli şəkildə yozulur və hamı tərəfindən anlaşılırdı. Şeyx Mahmud Şəbüstəri “Gülşəni-raz”ın dibaçəsində bu məsələyə işarə

edərək yazır:

ه

یکی از نجر وحدت گفت انا الحق
یکی را علم ظاهر بود حاصل
یکی گوهر برآورد و صدف شد
یکی در جزو وکل گفت این سخن باز
یکی از زلف و خال و خط بیان کرد
یکی از هشی خود گفت و پندار
سختنصا چون بونق منزل افتاد
یکی از قرب و بعد سیر زورق
نشانی داده از خشکی ساحل
یکی بگذشت آن نزد صدف شد
یکی کرد از قدیم و محدث آغاز
شراب و شمع و شاهد را عیان کرد
یکی مستغرق بت گشت و زنار
در افهام خلائق مشکل افتاد

*Biri birlik dənizində ənəlhəqq dedi,
Bir başqası qayığın yaxınlıqda və uzaqlıqda üzməsindən
danışdı.
Biri zahiri elmi qazandı,
Sahilin quruluşunu nişan verdi.
O biri [dənizdən] gövhər çıxardı və hədəfə çevrildi,
Bir başqası onu [gövhəri] qoyub sədəfdən söz açdı.
Biri yenə də cuz'dən və külldən bəhs etdi,
O birisi isə qədimdən və hədisdən (yeni xəbərdən) da-
nışmağa başladı.
Biri "zülf"(saç), "xal", "xət"dən (üzdəki incə tükdən) söz açdı,
"Şərab"ı, "şam"ı və "şahidi"(gözəli) anlatdı.
Başqa biri yalnız öz varlığı və gümanından danışdı,
Biri isə "büt" və "zünna" dalararaq öz varlığını unutdu.*

Bu sözlər söyləyənlərin səviyyəsinə uyğun olduğu üçün İnsanlar onları anlamaqda çətinliyə düşdülər.

Göründüyü kimi, Şəbüstəri elə bu kiçik parçanın özündə rəmzlərlə danışır və xüsusi olaraq vurğulayır ki, yuxarıda haqqında söz açdığı anlayışları qavramaqda adamlar müəyyən çətinliklərlə üzləşmişlər. Digər tərəfdən isə xorasanlı alimin sufizmlə bağlı bu cür suallarla o vaxt artıq məşhurlaşmış gənc alimə müraciət etməsini müəyyən mənada Şəbüstərini sınamaq, imtahan etmək məqsədi güddüyünü də istisna etmək olmaz.

Şəbüstəri “Gülşəni-raz”da ona ünvanlanan suallara çox qısa, lakin olduqca məzmunlu cavab verdikdən sonra əsərin sonunda haşiyəyə çıxaraq, ad-san, şöhrət dalınca qaçanları pisləyir, yalançı şeyxlərə nifrət bəslədiyini bildirir və zamanəsindən acı-acı şikayətlənir.

“Gülşəni-raz” məsnəvisi təsəvvüflə bağlı məsələlərə həsr olunduğu üçün daha çox fəlsəfi məzmunlu bir əsər kimi tanınır. Fikrimizcə, “Gülşəni-raz”ı bütövlükdə götürdükdə bədii-fəlsəfi əsər saymaq daha məqsədəuyğun olardı. Bu məsələ ilə bağlı qeyd edək ki, əsərdə bütövlükdə sufizmin elmi-nəzəri məsələləri işıqlandırıldığı kimi, filosof-şairin mövzu və dövrlə bağlı əxlaqi-didaktik görüşləri də öz əksini tapmışdır. Məsnəvidə bütün əsər boyu yüksək əxlaqi fikirlər aşılır, sufi dünyagörüşü, sufi həyat tərzini təbliğ olunur. Bu baxımdan əsərin son hissələri xüsusilə qeyd edilməlidir, çünki burada

müəllifin ictimai-əxlaqi görüşlərinin bədii ifadəsi əsas yer tutur. Bundan əlavə, “Gülşəni-raz” yüksək bədii keyfiyyətləri ilə seçilən sənət əsəri, poeziya örnəyidir. Yüksək bədii sənətkarlıqla, coşqun bir ilhamla, incə zövqlə qələmə alınmış əsərdə sufizmlə bağlı bir sıra məsələlər olduqca obrazlı şəkildə, məcazi və poetik bir dillə qələmə alınmışdır. Müəllifin əsərə “Gülşəni-raz” kimi poetik bir ad verməsini də (bu məqamda istər-istəməz Şəbüstərinin dahi sələfi ölməz Nizami Gəncəvinin “Məxzənül-əsrar” - “Sirlər xəzinəsi” məsnəvisi yada düşür) elə ondakı bir sıra incə mətləblərin məhz məcazi bir dillə ifadə edilməsi ilə bağlı olduğunu da düşünməyə əsas verir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, “Gülşəni-raz” orta yüzilliklərdə geniş şöhrət tapmış və ona bir sıra klassik şərhələr yazılmışdır. Ümumi sayı qırxa yaxın olan bu şərhələr içərisində ən məşhuru Şəmsəddin Məhəmməd Lahicinin (öl.1506) “Məfatihül-ecaz fi şərhil-“Gülşəni-raz” (“Gülşəni-raz”ın şərhinə aid möcüzələrin açarı) adlı əsəridir. Lahicinin bu şərhində “Gülşəni-raz”ın hər bir beytinin geniş izahı verilmişdir. Bundan əlavə Əminəddin Təbrizi (XIV əsr), Seyid Yəhya Şirvani-Bakuvü (öl.1514), Baba Nemətullah Naxçıvani (öl.1514), Kəmaləddin Hüseyn bin Şərəfəddin Əbdülhəqq Ərdəbili (öl.1543) və b. Azərbaycan alimləri də “Gülşəni-raz”a şərhələr yazmışlar.

Orta əsrlərdə “Gülşəni-raz”ın təsiri ilə yazılmış bir sıra əsərlər də məlumdur. Məsələn Xəlvətiyyə təriqətinin şeyx-

lərindən olmuş İbrahim T nnurinin ( l.1472) t rk  məsnəvi  ekilnd  yazdığı “G lzarnam ” kitabında “G l eni-raz”ın g cl  təsiri  z n  göstərir. Eləcə də XVII  sr Osmanlı müəllifi Sarı Abdullah ( l.1660) ana dilində yazdığı “S m rat l-Fuad”  s rində “G l eni-raz”dan d n -d n  yararlanmışdır.

 eb st rinin “G l eni-raz” məsnəvisi orta yüzilliklərdə iki dəfə t rk y  tərcümə edilmişdir. Bu klassik t rc m l rd n birincisi  irazi t x ll sl  Azərbaycan şairi-m t rcimin  məxsusdur və 1429-cu ildə tamamlanmışdır. Nəzmlə qələmə alınan v  təxminən 3000 beytə yaxın olan  irazinin “G l eni-raz” tərcüməsini bu s tirlerin müəllifi nəşr etdirmişdir. XVII əsr t rk şairi Mahmud Hal vinin ( l.1653) tərcüməsi də n zml dir v  “ erhi-G l eni-raz” adlanır.

“G l eni-raz” məsnəvisi XIX yüzillikdən başlayaraq Avropada da tanınmağa başlayır. Alman alimi d-r Toluk 1821-ci ildə Berlində nəşr etdirdiyi “Sufizm” adlı kitabında “G l eni-raz”dan müəyyən parçalar daxil etmişdir. Digər bir  erq unas, alman alimi Hammer Purqstal isə 1838-ci ildə “G l eni-raz”ı tam  ekild  alman dilinə çevirərək, onu farsca orijinalın mətni v  Lahicinin sözügedən  erhi ilə bir cildə Leypsi   eh rində nəşr etdirmişdir. “G l eni-raz” 1880-ci ildə ingilis dilinə də tərcümə edilərək Londonda çap olunmuşdur (mütərcim Vinfilddir). M sn vi italyan v  fransız dillərinə də tərcümə edilərək işıq  z  görmüşdür.

T rkiyenin tanınmış ədəbiyyatşünas alimi professor

Əbdülbaqi Gölpınarlı Şəbüstərinin “Gülşəni-raz” məsnəvisini 1944-cü ildə nəslə türkçəyə çevirərək nəşr etdirmişdir. Bu filoloji tərcümə sonralar da bir neçə dəfə təkrar nəşr olunmuşdur. Türkiyəli başqa bir alim-Sadiq Yalsızuçanlar da “Gülşəni-raz”ı türkçəyə çevirərək 1999-cu ildə nəşr etdirmişdir. Bu tərcümə də nəslədir, lakin Ə.Gölpınarlının tərcüməsindən fərqli olaraq, mütərcim burada fikrin bədii şəkildə ifadəsinə daha çox səy göstərmişdir.

«Gülşəni-raz» məsnəvisi urdu dilinə də tərcümə edilərək Dehlidə nəşr olunmuşdur (mütərcim Mövləvi Əhməddir). Bundan əlavə Pakistan şairi Məhəmməd İqbal (1877-1938) Şəbüstərinin bu məsnəvisi əsnasında «Gülşəni-razi-cədid» adlı 324 beytlik bir əsər yazmışdır. Lahorda nəşr olunan bu əsəri Türkiyə alimi professor Əli Nihat Tərhan türkçəyə çevirmişdir.

“Gülşəni-raz”ın ayrı-ayrı parçalarını Şaiq İsmayılov rus dilinə çevirərək Şəbüstərinin fəlsəfi görüşləri haqqında yazdığı dəyərli araşdırmasının sonunda nəşr etdirmişdir.

“Gülşəni-raz”ın elmi-tənqidi mətnini tərtib edən Azərbaycan alimi Qurbanəli Məhəmmədzadə isə 1962-ci ildə onu Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. İndiyədək işıq üzü görməyən bu tərcümənin əlyazması (ərəb əlifbası ilədir) Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır (arxiv N40).

“Gülşəni-raz”ın oxuculara ilk dəfə təqdim olunan Azər-

baycan dilinə bu filoloji tərcüməsi əsərin elmi-tənqidi mətni (tərtib edən Q.Məhəmmədzadə) əsasında hazırlanmışdır. Tərcümədə, eləcə də ona yazdığımız izahlarda (izahı verilmiş söz, misra və beytlərin üzərində ulduz işarəsi qoyulmuşdur) “Gülşəni-raz”ın Ə.Gölpınarlı tərəfindən türkcəyə edilmiş tərcüməsindən və hörmətli alim-mütərcimin izahlarından bəhrələnmişik. Q.Məhəmmədzadənin əlyazma şəklində olan tərcüməsindən də yeri gəldikcə istifadə etmişik. Tərcümə zamanı farsca mətnədə olan bir sıra sufi istilahlərini orijinalda olduğu kimi saxlamışıq. Belə hallarda kitabın sonundakı izahlarda həmin sözlərin mənasını açıqlamışıq. Tərcümədə, sözsüz ki, müəyyən çatışmayan cəhətlər, nöqsanlar da ola bilər. Bu barədə öz fikirlərini bildirəcək və dəyərli, xeyirxah məsləhətlərini bizdən əsirgəməyəcək tədqiqatçılara, həmkarlarıma əvvəlcədən minnətdarlığımı bildirirəm.

Cana düşünməyi öyrədən,
Könül ırađını can nuru ilə işıqlandıran Allahın adı ilə.

Hər iki aləm Onun fəziləti ilə işıqlandı,
İnsanın yarandığı torpaq onun bərəkəti ilə gülşənə döndü,

O, elə bir qüdrət sahibidir ki,
Bir göz qırpımında “kaf” və “nun”dan* iki aləmi yaratdı.

Onun qüdrət “qaf”ı qələmə nəfəs bađışlayan kimi

Yoxluq lövhəsində minlərcə rəsm yaratdı.*

5. O nəfəsdən hər iki aləm yarandı,
O nəfəsdən Adəmin ruhu da meydana gəldi.

[Sonra] insana ağıl və ayırdetmə qabiliyyəti bağışlandı və
O, hər şeyin əslini anlaya bildi.

[İnsan] özünü müəyyən bir şəxs kimi görünəcə
“Mən kiməm”, -deyə düşüncəyə daldı.

Cüz’ aləmindən küll aləminə doğru səfər etdi,*
Oradan da yenə [bu] aləmə qayıtdı.

Dünyanı etibarlı bir şey kimi gördü,
Sanki tək varlıq bütün ədələrdə yayılmışdı.

10. **Xəlq aləmi*** də Əmr aləmi də elə bir nəfəsdən var oldu ki,
[O nəfəs] gəldiyi anda da yenə qayıtdı.
Ancaq o gəldiyi yerdə gediş yoxdur,
Əgər yaxşı baxsan, görərsən ki, gəliş gedişdən başqa bir şey
deyil.

Hər şey öz əslinə qayıtdı
Görünən də, görünməyən də-hamısı bir şey oldu.

Başlanğıcı ən qədim olan o uca Allah bir anda
İki aləmin əvvəlini də, sonunu da yaradır.

Xəlq aləmi ilə Əmr aləmi burada birləşdi,
Bir çoxla döndü və çox az [bir] oldu.

15. Bu ayrı cür görünən [şeylər] sənin təsəvvüründə belədir,
Əslində isə bu, sürətlə dönüb duran bir nöqtədir.*

[Lap] başlanğıcdan [ən] sonadək bir xətt vardır,
Bütün insanlar o xətt üzrə yol alıb gedirlər.

Bu yolda peyğəmbərlər karvan başçısı kimidirlər,
[Onlar] bu karvanın bələdçiləridür.

Onlara bizim seyidimiz (ağamız) başçılıq edir,
Bu işdə O həm öndə, həm də sondadır.

Əhəd Əhmədin "mim"ində görüdü,*
Bu dövr etmədə başlanğıc elə sonun özü oldu.

20. Bu yol Onunla başa çatdı,
[İnsanları] "Allahın yoluna çağırırıq"* ayəti Ona yetdi.
Onun ürəkaçan məqamı (yeri) **cəmi-cəm*** məqamıdır,

Onun canlar üstə can qoyan gözəl üzü insanlıq üçün şamdır (ışığıdır).

O, irəlidedir və bütün könüllər ardındadır,
Canların əlləri onun ətəyindən tutmuşlar.

Bu yola qoşulmuş övliyalar bir-birinin ardınca
Onun izi ilə gedir və öz yerlərindən bir nişan verirlər.

Onlar elə ki öz məqam və dərəcələrini anladılar,
Arif (bilən) və mə'ruf (bilinən) haqqında söz açdılar.

25. Biri birlik dənizində “*ənəlhəqq*”* dedi,
Bir başqası qayığın yaxınlıqda və uzaqlıqda üzməsindən
danışdı.

Biri zahiri elmi qazandı,
Sahilin quruluşunu nişan verdi.

O biri [dənizdən] gövhər çıxardı və hədəfə çevrildi,
Bir başqası onu [gövhəri] qoyub sədəfdən söz açdı.

Biri yenə də cüz'dən və külldən bəhs etdi,
O birisi isə qədimdən və hədisdən (yeni xəbərdən) danışmağa
başladı.

Biri “zölf” (saç), “xal”, “xət”dən (üzdəki incə tükdən) söz açdı, “Şərab”ı, “şam”i və “şahid”i (gözəli) anlatdı.

30. Başqa biri yalnız öz varlığı və gümanından danışdı, Biri isə “büt” və “zünnar”a dalaraq öz varlığını unatdı.

Bu sözlər söyləyənlərin səviyyəsinə uyğun olduğu üçün İnsanlar onları anlamaqda çətinliyə düşdülər.

Bunların mənalərini anlamayaraq, heyrətə düşən insan üçün [Deyiləcək sözləri] bilmək zəruridir.

* * *

Kitabın yazılması səbəbi

Hiçrətdən 717 il keçərkən
Şəban ayında qəfildən*

Bir elçi minlərlə lütf və ehtiramla
Xorasan camaatının yanından gəldi.

35. Orada məşhur olan bir böyük adam [var ki]
Hünər sahəsində sanki nur çeşməsidir.

Böyükdən tutmuş kiçiyə qədər bütün Xorasan camaatı
Demiş ki, bu əsrdə o, hamıdan üstündür.

O, mənə haqqında bir məktub yazaraq
Mənə sahiblərinə göndərmişdi.

Orada [həqiqətə] eyhamlarla işarə etdikləri
Anlaşılması çətin olan bəzi sözlərini
Nəzmə çəkərək, söz baxımından kiçik,
Mənaca dərin olan çətinliklərini bir-bir soruşmuşdu:

* * *

*Bilik əhlinə, mənə sahiblərinə
Mənə haqqında bir neçə sualım var.*

*Həqiqətin sirlərinə dair bir neçə çətinliyimi
Hər bir alimin yanında demək istəyirəm.*

1. *Birincisi, məni heyratə gətirən fikir budur:
Təfəkkür (düşüncə) dedikləri şey nədir?*

*Düşüncənin başlanğıcının əlaməti nədir?
Onun sonu haqqında nə deyə bilərsən?*

2. *Yolumuzda şərt olan hansı düşüncədir?
Niyə [o] bəzən itaət, bəzən də günahdır?*
3. *Mən kiməm? Mənə məndən xəbər ver
“Özündən özünə səfər et” nə deməkdir?*
4. *Müsafir (yolçu) kimdir və yol gedən kimdir?
Kimə “kamil insan” deyirlər?*
5. *Vəhdət sirrini, nəhayət, kim bildi?
Arif olan, nəhayət, nəyi bildi?*
6. *Əgər “məruf”(bilinən) və “arif”(bilən) pak zadırsa,
Bu bir ovuc torpağın başındakı sevda nədir?*
7. *Kimdir o “ənəlhəqq” deyən?
Nə deyirsən? O pak insan boş-boşunamı bunu dedi?*
8. *Niyə məxluqa (insana) vasil olan (Allaha qovuşan) deyirlər?
Onun “sülük və seyri”(yolu) necə hasil olur?*
9. *Mümkünün vacibə qovuşması nə deməkdir?
Yaxınlıq, uzaqlıq və çoxluq, azlıq nə deməkdir?*
10. *Sahili elm olan o dəniz necə dənizdir?
Onun dibindən necə bir gövhər hasil olur?*

*De görüm, sədəf o mənani (incini) necə əldə edir?
Söylə, o dənizin dalğası hara vurur?*

*11. O necə cüz'dür ki, külldən çoxdur?
O cüz'ə tərəf gedən yol necədir?*

*12. Əbədi və əzəli olanla yeni yaradılan (kainat) bir-birindən
necə ayrıldı ki,
Bu biri aləm, o birisi isə Allah oldu?*

*Kainat, sözsüz ki, Allahdan ayrı ola bilməz
Aydın oldu ki, onlar hər ikisi (kainat və Allah) həqiqətdir.*

*İkilik ortaya çıxdı, bu ki mümkün deyil?
[Birlik aləmində] birləşmə və ayrılma necə ola bilər?*

*Əgər kainatın özünün varlığı yoxdursa,
Onda hər hansı bir söz-söhbət xəyal deyilmi?
Sən müəyyən et ki, bu və o, nədir?
Yoxsa, kainatın işi baş-ayaqdır?*

*13. Məna sahibinin sözlərindəki
“Çeşm”ə (gözə) və “ləb”ə (dodağa) edilən işarə nədir?*

14. “Şərab”, “şam” və “şahid”in (gözəlin) mənaları nədir?
Xərabəti olmaq (meyxanaya getmək) axı nə deməkdir?

15. De görüm, bu məqamda büt, zünnar və tərsalıq
Hamısı küfrdürmü, yoxsa nədir?
Nə deyirsən? Bütün bunları boş-boşunamı deyiblər?
Bunlarda heç bir həqiqət gizlətməyiblər?
Həqiqət axtaranın məcazla nə işi?
Onların sözlərini sirlərin məğzindən başqa bir şey sanma.
Bu çətinliyimi kim həll etsə,
Ona canımı və ürəyimi qurban edəyəm.
Hüseyninin sözləri bir marağ üzündən deyilmişdir,
Bu suallar onu sınamaq üçün verilmişdir.

* * *

40. Elçi o məktubu oxuyunca
Bu iş dillərə düşdü.

O məclisdə bütün hörmətli şəxslər var idi,
Onların hər biri bu dərişə (məne) baxdı.

Onların içərisindən dünyagörmüş
Və bizdən yüz dəfə artıq bu sözləri eşidən bir kişi

Mənə dedi: “Dərhal cavab yaz ki,

Ondan bütün insanlar faydalansınlar”.

Ona dedim: “Nə ehtiyac var? Bu məsələləri
Risalələrimdə dəfələrlə yazmışam”.

45. “Bəli, -dedi,-ancaq suallar kimi,
[Cavabı da] nəzmlə yazmağını istəyirik”.

O, çox israr etdikdən sonra
Məktubun cavabını qısa şəkildə yazmağa başladım.

Bir anda çoxlu adam içində
Bu sözləri düşünmədən, təkrara yol vermədən dedim.

Onlar da lütf və xoş niyyətləri ilə
Bizim bu qüsurlarımızdan keçsinlər.

Hamı bilir ki, mən bütün ömrüm boyu
Şeir söyləməyə heç cəhd etməmişəm.

50. Təbim ona qadir olsa da,
Ancaq nadir hallarda şeir demişəm.

Nəsr ilə çoxlu kitab yazmışam,
Ancaq nəzmlə, məsnəvi şəkildə heç bir söz

deməmişəm.

Əruz və qafiyə mənaya sığmaz,
Məna hər qaba yerləşməz.

Mənalər əsla hərfə sığmaz,

Qırmızı dəniz qaba necə sığa bilər?

Mənaları nəsrə belə sığışdıra bilmədiyimiz halda,
Niyə onlara əlavə bir şey də artırmaq (nəzmlə yazmaq)?

55. Bu sözlər fəxr üçün deyil, şükür üçündür,
Könül əhli yanında üzr üçündür.

Mən şairliyimə görə utanmıram,
Ancaq yüz illər keçsə də, **Əttar*** kimi şair [dünyaya] gəlməz.

[Bu kitabda] yüzlərlə sirr aləmi olsa da,
Ancaq [o] Əttar dükanından bir qoxudur.

Lakin bir şey aydındır ki, sözlərim
Mələklərdən xəbər oğurlayan divlərin [şeytanların] sözləri kimi
deyil.

Xülasə, məktubun cavabını dərhal
Nə az, nə çox, bir-bir yazdım.

60. Elçi o məktubu hörmətlə alıb,
Yenə də gəldiyi yola düzəldi.

Bu dəfə cavab yazmağı məndən xahiş edən [o] əziz insan
Dedi: “Bunları bir az artır.

Dediyin mənaları ətraflı yaz,
[Onları] elm varlığından aşkar varlığına gətir”.

O vaxtlar bir macal tapmadım ki,
Bu məktuba hamının zövqünə uyğun sözlər artırmağa girişim.

Əslində hal zövqünü sözlə ifadə etmək mümkün deyil,
Hal əhli bilir ki, bu, necə haldır?

65. Lakin dini yayanın sözünə əsaslanaraq,
Din üçün sual verənin istəyini rədd etmədim.

O sirlərin daha aydın olması üçün
Könül quşum sözə başladı.

Allahın köməyi, yardımı və lütfü ilə
Hamısını bir neçə saat içində dedim.

Könül Həzrətdən (Allahdan) kitaba ad istədikdə
Cavab gəldi ki, o, bizim gülşənimizdir.

Həzrət kitabın adını “Gülşən” qoyduğu üçün
Qoy bütün könül gözləri onunla aydın olsun.

* * *

Birinci sual

70. Birincisi, öz fikrimdən heyretdəyəm:
Təfəkkür (düşüncə) dedikləri o şey nədir?
Düşüncənin başlanğıcının əlaməti nədir?
Onun sonu haqqında nə deyə bilərsən?

Cavab

Məndən soruşursan ki, de görüm, düşüncə nədir?
Bunun mənasını anlamaqda heyretdə qalmışam.

Düşüncə batildən (yalandan) həqiqətə doğru getməkdir,
Cüz'də küllü görməkdir.

Bu barədə kitab yazan müdriklər
Onun haqqında belə demişlər:

75. Könüldə bir təsəvvür [istək] meydana gəldimi,
Onun ilk adı təzəkkür (xatırlama) olur.

Elə ki düşüncəyə dalaraq bu mərhələdən keçdin,
Onun adı, adətən, "ibrət" olur.

Fikirləşmək üçün olan təsəvvür
Ağıl sahiblərində düşüncəyə çevrilir.

Məlum təsəvvürlərin [xatırlanması] nizamlanması ilə
Anlaşılmayan şey anlaşılır.

Başlanğıc ata, sonra isə ana olduğu üçün
Nəticə də övladdır, ay qardaş.

80. Amma bir hökm çıxarmaq üçün edilən bu nizam
Məntiq elminin tətbiqindən asılıdır.

Bir də ki əgər hər hansı bir işdə [Allahın] hökmü olmasa,
O, adi bir güzgüyə (varlığı təqlid edən aynaya) bənzər.

Bu, çox uzaq və uzun bir yoldur, onu burax,
Musa* kimi bir zaman əsanı at.

Bir zaman **Eymən vadisinə*** gəl ki,
Ağac da sənə: “Mən Allaham”, -desin.

Vəhdətin (birliyin) şahidi olan, həqiqəti görən insan
İlk baxışda varlıqdakı nuru görür.

85. Mərifətdən nur və səfa görən hər bir ürək [sahibi]
Nəyi gördü sə, onda Allahı gördü.

Yaxşı düşüncə üçün birinci şərt təcriddir (ayırd etmədir)
Ondan sonra [Allahın] təsdiq işığının qığılcımıdır.

Əgər Allah birinə yol göstərmədisə,
O adam məntiqlə heç nəyi [heç bir qapını] açə bilməz.

Filosof heyrət içində olduğundan
İmkan aləmindən başqa, heç nəyi görmür.

O, Vacibi (Allahı) mümkünlə sübut etməyə çalışır,
Buna görə də Vacibin zati məsələsində çaşqın qalır.

90. Bəzən dövrəyə qapılaraq əks tərəfə hərəkət edir,
Bəzən də silsiləyə (zəncirə) bağlanır, orada həbsdə qalır.

Ağılı varlığın dərinliyinə daldığı üçün
Ayağı zəncirdə dolaşmışdır.

Bütün əşyalar ziddi ilə ortaya çıxır,
Lakin Allahın nə bənzəri, nə də ziddi vardır.

Allahın zatının bənzəri və ziddi olmadığı üçün
Bilmirəm ki, sən Onu necə qavraya bilərsən?

Mümkün olan şey Vacibə nümunə ol bilməz,
Belə olduqda insan Onu necə qavraya bilər, necə?

95. O, necə ağılsız adamdır ki, parlaq günəşi
Şam işığı ilə səhrada axtarır.

* * *

Təmsil

Əgər günəş yalnız bir halda olsaydı,
İşığı da eyni cür olardı.

[Onda] heç kəs bilməzdi ki, bu, onun işığıdır,
[Onda] bir şeyin içi ilə qabığı arasında da heç bir fərq olmazdı.

Bütün dünyanı Tanrı nurunun işığı bil,
Allah onda aşkarda olduğu üçün gizlidir.

Allahın nuru nə verliər, nə də ötürülər,
Buna görə də onda heç bir dəyişiklik olmaz.

100. Sən düşünürsən ki, dünya öz-özünə daima durur,
Və öz varlığı ilə həmişə möhkəmdir.

Kimin ki uzağı düşünən ağı vardır,
Qarşıda çox çaşdırıcı şeylərlə üzləşəcəkdir.

Bu cür çox uzun-uzadı düşüncələrə görə
Biri filosof, o biri isə **hüluli*** oldu.

Ağılda elə bir güc yoxdur ki, o, üzün nurunu görə bilsin.,
Get, bunun üçün başqa bir göz axtar.

Filosofun iki gözü də çaş olduğu üçün
Allahı bir görə bilmir.

105. **Təsbih*** korluqdan irəli gəlir,
Tənzih* isə təkgözlü olmaqdan yaranır.

Tənasüx* ona görə küfr və batil oldu ki,
O, dargözlülükdən hasil oldu.

Etizal* yolunu tutan kəs
Anadandoğma kor kimi hər cür kamaldan məhrumdur.

Zahir əhlinin* iki gözündə də ağrı var,
O, dünyada görünən şeylərdən başqa, bir şey görməz.

Tövhid zövqini duymayan **kəlamçı***
Təqlid pərdəsi ilə qaranlığa düşmüşdür.

110. Onun (Allahın) haqqında az, çox-nə demişlərsə,
Öz gördüklərini nişan vermişlər.

Onun zətı pak və təmizdir; necə, neçə və nə suallarının
fövqündədir,
O, söylənənlərin hamısından ucadır.

* * *

İkinci sual

Yolumuzda şərt olan hansı düşüncədir?
Niyə o, bəzən ibadət, bəzən də günahdır?

Cavab

Allahın nemətləri haqqında düşünmək şərtidir,
Lakin Allahın zətı haqqında düşünmək əsl günahdır.

Allahın zətı haqqında düşüncə əbəs işdir.
Bu, əlindəkini əldə etmək cəhdi kimi bir şeydir.

115. Əşyalar Onun zatından nurlanan əlamətlərdir,
Onun zətı əşyalardan nurlanmaz.

Bütün aləm Onun nuru ilə aşkar olduğu halda,
O, aləmdən necə görünə bilər?

Onun zətının nuru görünən şeylərə sığmaz,
Onun ucalıq işığı hər şeyi yox edər.
Ağılı burax, Allahla birlikdə ol,
Yarasanın gözü günəş işığını görə bilməz.

İlahi nurunun dəlil-sübut olduğu yerdə
Cəbrailin sözü ola bilərmi?

120. Mələk İlahi dərğahına yaxın olsa da,
Ancaq *"Elə bir an gəlir ki, Allahla bərabər oluram"** məqamına
girə bilməz.

Onun nuru mələyin qanadını yandırırsa,
Ağılı lap-başdan-ayağa yandırar.

Ağılın nuru İlahinin nurlu zatının yanında
Günəş nuruna baxan gözə bənzər.

Göz günəşə baxmağa yaxınlaşarsa,
Qamaşar, qaralar və bir şey görməz.

Ancaq onu da bil ki, qaranlıq İlahi zatının nurudur*,
Dirilik suyu o qaranlığın içindədir.

125. Ancaq o qaranlıq göz işığını alır,
Sən baxışını saxla, bura baxış yeri deyil.

Torpağın pak aləmlə nə əlaqəsi var?!
Qavrayış idrakı dərk etməkdə acizdir axı!

Üzüqaralıq mümkün olan şeylərdən
İki dünyada da əsla ayrılmaı, doğrusunu Allah bilir.
Ey dərviş, dünyada üzüqaralığa səbəb olan yoxluq
Nə az, nə çox, o axtardığın böyük şəhərdir (var-dövlətdir).

Nə deyim? Axı bu sirr çox qaranlıqdır:

İşıqlı gecə qapqara gündüz içindədir.

130. İşıq nurları sayrısan bu yer haqqında
Deyiləsi sözlərim var, ancaq deməmək daha yaxşıdır.

* * *

Təmsil

Günəşin çıxdığı yeri, onun qaynağını görmək istəsən,
Başqa bir gözə möhtac olmalısən.

Çünki bu başdakı gözdə elə güc yoxdur,
O yalnız parlaq günəşin sudakı əksini görə bilər.

Sudakı əksdə işıq şüası azaldığı üçün
Onu görürsən və anlayışın da artır.

Yoxluq-mütləq varlığın güzgüsüdür,
Onda Haqq nurunun əksi görünür.

135. Yoxluq varlıqla qarşı-qarşıya gəlincə
Onda dərhal bir surət görünür*.

O birlik bu çoxluqdan göründü,

Biri (bir rəqəmini) saydıqca  oxalar da.
 d d bařlanđılda birdir,
Ancaq saydınmı, sonu bilinməz.

Yoxluđun kökündə heç nə yoxdur, t rt mizdir.
Buna görə də ondan gizli xəzinə yarandı.

“Mən gizli xəzinə idim  * hədisini p sd n oxu ki,
Gizli sirri görə biləsən.

140. Yoxluq-g zɡ d r, aləm-onun surətidir
İnsan isə sur tin g z  kimidir, g zɡ y  baxan o gözdə
gizl nmiřdir.

Sən [g zɡ d ki] sur tin g z s n, O (Allah) isə g z n nurudur,
Bu g zl  O, g z bəbəyi olan nuru- z n  g r r.

Dünya insan olmuřdur, insan da bir aləm,
Bundan daha gözəl açıqlama ola bilməz.

Əgər bu iřin k k n  yaxřı baxsan,
[Anlarsan ki,] g r n də, g z də, görünən də Odur.

Müqəddəs hədis bu mənanı anladaraq.
“Mənimlə g r r ” demiřdir.

145. Dünyanı başdan-başa bir güzgü bil,
Onun hər zərrəsində yüzlərcə parlaq günəş var.

Əgər bir damlanın ürəyini yarsan,
Ondan yüzlərcə pak dəniz qopar.
Əgər bir ovuc torpağa baxsan,
Onda minlərcə insan görərsən.

Ağcaqanadın bədənindəki əzalar eynilə fildəki kimidir,
[Suyun bir damcısının] adı damladır, ancaq Nil kimidir.

Hər bir buğda dənində, yüzlərcə xırman var,
Bir darı dəninə bir aləm sığmışdır.

150. Ağcaqanadın qanadında can var,
Göz bəbəyində göy üzü [gizlənidir].

Ürəkdəki qara nöqtə kiçik olsa da,
O, iki aləm Allahının yeridir*.

Onda iki aləm toplanmışdır.
[İnsanı] gah İblis edir, gah da ki Adəm.

Bir bax, aləm bir-birinə qarışmışdır.

Mələk divdə, şeytan da mələkdə [gizlənidir].

Toxumla ağacın barı bir-biri ilə necə bağlıdırsa, hər şey də eləcə birdir.

Kafirdən mömin, mömindən kafir törəyir.

155. Bütün zaman dövrləri: günlər, aylar, illər-hər şey
Bir nöqtədə toplanmışdır.

Əzəl günlə əbədiyyət bir-biri ilə üst-üstə düşüb,
İsanın göydən enişi ilə Adəmin yaranışı birdir*.

Hər bir nöqtədən bir çevrə yaranır.

Bu kainat minlərlə biçimdə görünür.

Hər nöqtədən bir dairə meydana gəlir,
O həm mərkəz, həm də dönən çevrə olur.

Əgər kiçik bir hissəciyi yerindən qoparsan,
Bütün aləm başdan-ayağa korlanır.

160. Hər şey bir-birinə qarışar, [ancaq] onların kiçik bir parçası
belə

Ayağını imkan həddindən kənara qoymaz.

Aşkar olmaları (varlıqları) hər birini cüz'lər aləmində həbs

etmiş,
Külli aləmə qovuşmaqda onları məyus etmişdir.

Sanki daima dönməkdə və durmaqdadırlar,
Həmişə də gah varlığını soyunur, gah da ona bürünürlər

Hamısı da daima həm hərəkətdədir, həm də dayanmaqdadır,
Nə birinin başlanğıcı, nə də sonu görünür.

Hamısı da həmişə öz varlığını bilir,
Bu varlıqdan da İlahi dərğahına yol alırlar.

165. Hər bir zərrənin pərdəsi altında
Cananın (Allahın) canlar bağışlayan gözəl üzü gizlənmişdir.

* * *

Qayda

Sən aləm haqqında ancaq bir söz eşitdin
Gəl, söylə görüm aləmdən nə gördün?

Surətdən, ya mənadan nə anladın?
Axirət nədir? Dünya nədir?

De görüm **Simurq*** nədir? **Qaf dağı*** nədir?
Behişt, cəhənnəm və **Əraf*** nədir?

O görünməyən, hər bir günü
Bir il olan dünya necə bir dünyadır*?

170. Axı dünya elə təkçə bu gördüklərin deyil ki,
Məgər “*görmədiyiniz şeylər*”* ayətini eşitməmişsən?

Gəl, göstər görüm **Cabəlqa*** haradadır?
Cabəlsa* şəhərinin olduğu dünya hansıdır?

Şərq, qərb haqqında bir düşün,
Çünki bu aləm birdən çox deyil [şərq də, qərb də birdir].

İbn Abbasın* “Yeddi [qat] göyü və bir o qədər də yeri yaradan
Allahdır” ayəti haqqında təfsirini
Eşit və özünü yaxşı tanı.

Sən yuxudasən və bu gördüklərin xəyaldır,
Gördüyün hər bir şey yalnız misaldır.

175. Qiyamət günü səbh tezdən oyanarkən
Anlarsan ki, gördüklərinin hamısı zənn və güman imiş.

Gözünün çəpliyi düzəlcək, xəyal ortadan qalxcaq,
Yer də, göy də dəyişəcək.

Aləmin günəşi [Allah] öz üzünü açıq-aşkar göstərən kimi
Nə Zöhrə ulduzunun, nə Ayın, nə də Günəşin nuru qalır.

Əgər o günəşdən qayaya bir qığılcım düşsə,
Qaya boyaqlı yun kimi parça-parça olur.

İndi gücün çatdığını bil və iş gör,
Qüdrət əldən gedəndən sonra bunu bilməyin nə faydası?!

180. Ey mayallaq aşaraq ayağı palçığa batıb qalan [insan]
Sənə könül aləmindən nə söyləyim?!

Dünya sənindir, sən isə acizsən,
Səndən daha məhrum olunmuşu kimsə heç görmüşmü?

Məbuslar kimi bir otaqda oturmuşsan,
Acizlik əli ilə öz ayağını bağlamışsan.

Qarılar kimi uğursuzluq küncündə oturmuşsan,
Qanmaz olmağından da əsla utanmırsan.

Dünya igidləri öz qanına bulaşmışdır,
Sən isə başını örtüb, ayağını belə çölə atmırsan.

185. Bu qoca qarılar dinindən* nə anladın ki,

Özünə qanmazlığı rəva bilirsən?!

Qadınların ağıllı da, dini də əksikdir,
Kişilər nə üçün onların yolu ilə getməlidir?

Əgər kişisənsə, çölə çıx və ətrafa nəzər sal,
Qabağına nə çıxsın, durma, ondan keç.

Gecə-gündüz evdə qalma,
Yoldaş və minik heyvanı haqqında düşünmə.

Xəlil* kimi get, Haqqı istə,
Gecəni gündüzə, gündüzü gecəyə qat.

190. Ulduz, Ay və uca Günəş
Hiss, xəyal və parlaq ağıldır.

Ey yolçu, bütün bunlardan keç, yoluna davam et,
Həmişə: *“Mən batanları [batan ulduzları] sevmirəm”**, -de.

Və ya **Musayi-İmran*** kimi bu yolda
“Mən Allaham” sözünü eşidənə qədər get.

Nə qədər ki varlıq dağı qarşıda durur,
“Allahım mənə görün” sözünün cavabı *“Sən məni görə*

bilməzsən” olacaqdır*.

Həqiqət kəhrəbadır, sənin varlığınca bir saman çöpüdür,
Əgər varlıq dağın yoxsa, yol nəyinə gərəkdir*?

195. **Təcəlli*** nuru varlıq dağına çatan kimi
Dağ yoldakı torpaq kimi əzilir, çökür, yox olur,

Dilənçi bir **cazibə*** ilə şah olur,
Bir anda dağı saman çöpünə döndərir.

Peyğəmbərin izinə düş, meraca yüksəl,
Allahın bütün dəlillərinə tamaşa et.

Ümmihaninin* sarayından çıx,
“*Məni görən Allahı, görmüşdür*” hədisini de.

İki dünyadan, onun küncündəki *kafdan** keç,
Qabi-qövseynin* yanında yerləş.

200. Bu halda nəyi istəsən, Allah verər,
Bütün əşyaları olduğu kimi göstərər.

* * *

Qayda

42

Canı təcəlli nuruna dalan insan üçün
Bütün dünya uca Tanrının kitabıdır.

Ərəz*-Qur^ocan hərflərinin şəkilləri, cövhər isə hərflərin özü
kimidir.

Məqamlar, dərəcələr isə oxunarkən sonunda dayanılan
ayətlərə bənzəyir.

Onun içindəki hər bir aləm ayrıca bir surə kimidir.

Biri Fatihəyə*, o biri **İxlasa*** bənzər.

Quranın ilk ayəti **Əqli-külldür***,

O, kitabdakı **bəsmələ*** kimidir.

205. İkinci ayə **Nəfsi-külldür***. O, **Nur ayətinə*** bənzəyir.

Çıraq kimi çox işıqlı, nurludur.

Üçüncü ayə **Ərşi-Rəhmandır***,

Dördüncüsü **Ayətül-Kürsidir***, alçaqdan oxu.

Onlardan sonra göy cisimləri gəlir,

Onlar da **Səbül-məsaniyə*** bənzəyir.

Yenə ünsürlərin cisimlərinə bax,
Onların hər biri gözəl ayətə bənzəyir.

Ünsürdən sonra üç mövlud gəlir,
Onların ayətləri saya-hesaba gəlməz.

210. Ən son enən ayə İnsandır,
Nas surəsi ilə Quran başa çatmışdır.

* * *

Üfüqlər haqqında fikirləşmə qaydası

Təbiət rəngarəngliyinin əsiri olma,
Onlardan çıx və Allahın yaratdıqlarına bax.

Göylərin yaranışı haqqında düşün ki,
Ayələrdə Allah səni mədh etsin.

O böyük Ərşin özünə gedən yola bax,
Gör ki, o, iki aləmi də necə əhatə etmişdir.

Niyə ona Ərşi-Rəhman adını verdilər,
Onun insan ürəyi ilə nə əlaqəsi vardır?

215. Niyə bu iki aləm (Ərş və ürək) daima hərəkətdədir?

Niyə onlar bir an belə durmurlar?

Məgər ürək bu aləmi örtən Ərşin mərkəzidir?

Ürək onun mərkəzindəki nöqtə kimidir, Ərş isə onun ətrafında fırlanır.

Ərş nə az, nə çox, bir gecə-gündüz
Sənin ətrafında dövr edir, ey dərviş.

Dairəvi cisimlər də onunla birgə dövr edirlər,
Bir yaxşı düşün: Niyə onlar eyni yolu gedirlər?

Çarx kimi onlar şərqdən qərbədək
Durmada daima dövr edirlər.

220. Hər gecə-gündüz bu ulu çarx (göy)
Dünya ətrafında tam bir dövr edir.

Onun dövr etməsi ilə başqa göy cisimləri də eynilə
Onun ətrafında fırlanırlar.

Ancaq səkkiz göy cismi
Atlas çarxının əksinə fırlanır.

Kürsiyə bərabər olan **Zatül-bürücdür***,

O nə bölünür, nə də birləşir.

Həməl*, **Səvr***, **Covzə*** və **Xərçəng*** (Sərətan)
Şir* və **Sünbülə*** kimi [göydə] salxım-salxım yerləşmişlər.

225. Sonra **Mizan***, **Əqrəb***, daha sonra **Qövsdür***,
Cədy*, **Dəlv*** və **Hut*** [da] orada görünür.

Sabit ulduzlar min iyirmi dörddür,
Kürsidə onların hər birinin öz yeri var.

Yeddinci qat göyün qoruyucusu **Keyvanındır***,
Altıncı qat **Bərcisin*** yeri, məkanıdır.

Beşinci qat **Mərrixin*** yeridir,
Dördüncü-dünyanı bəzəyən Günəşindir.

Üçüncü qat **Zöhrənin***, ikinci qat **Ütaridin*** yeridir,
Ay da dünya göyündə qərar tutubdur.

230. Cədy və Dəlv Zühəli işıqlandırır,
Qövs və Hut isə Müştərini əvvəldə və sonda nura qərq edir.

Həməllə Əqrəb **Bəhramın*** yerindədir,

Əsəd isə Günəşdə sakitcə durubdur.

Zöhrə ulduzu Səvr və Mizanda məskən salmışdır,
Ütarid isə Covza və Sünbüləyə qonaq getmişdir.

Ay Xərçəngi (Sərətanı) özünə yoldaş seçmişdir.
Zənəb (quyruq) isə başçı olduğu üçün özünə bir düyün seçmişdir.

Ayın iyirmi səkkiz duracaq yeri vardır*,
Onlarda dayandıqdan sonra Günəşlə qarşılaşır.

235. Ondan sonra əski halına-xurma ağacının əyri budağı (aypara)
şəklinə düşər*,
Bu, hər şeyi bilən uca Allahın yazısıdır.

Əgər düşüncədə kamil insan olsan,
Hər şeyin yerli-yerində olduğunu görərsən.

Allah kəlamı (Qur^ocan) da buyurur ki,
Həqiqətə uyğun olmayan baxışlar iman zəifliyindəndir.

Ey xam insan, ağcaqanadın varlığında da hikmət varsa,
Ütarid və Bəhramın varlığında hikmət olmazmı?

Ancaq bu işin əslinə baxsan,
Göyün də qüdrət sahibi Allahın altında olduğunu görərsən.

240. Münəccim imandan binəsib olduğu üçün deyir ki,
Hər şey ulduzların müxtəlif şəkillərinin təsiri ilə olur.

O görmür ki, bu fırlanan çarx (göy)
Allahın hökmü və əmrinə tabedir.

* * *

Təmsil

Sən elə bilirsən ki, gecə-gündüz fırlanan bu göy
Saxsı qab düzəldən çarxdır, onun kimi dövr edir.

Amma o bilik sahibi (Allah) hər an,
Palçıqdan başqa bir qab düzəldir.

Məkan və zamanda olan hər şey
Bir ustanın əlindən çıxıbdir və bir dəzgahdandır.

245. Əgər bütün ulduzlar kamal sahibdirsə,
Niyə onda hər an nurları azalır və sönür?

Hamısı da müxtəlif ölçüdədir və hərəkət edir,
Niyə onlar müxtəlif şəkildədirlər?

Niyə bəzən aşağıda, bəzən də ən ucada dayanırlar?
Gah təkə durur, gah da yan-yana durur, birləşirlər?

Niyə göyün ürəyi atəşlə, odla doludur?
O, kimin şövqü ilə yanıb-yaxılır?

Hamısı onun arxasınca piyada yola düşmüşdür,
Onlar gah ucalarda, gah da alçaqlıqda gedirlər.

250. Ünsürlər-su, yel, od və torpaq
Göyün altında öz yerlərini tutublar.

Hər biri öz yerində qərar tutmuşdur,
Bir addım belə öz ayağını irəli-geri atmaz.

Bir-birinə zidd olan bu dörd ünsür
Mərkəzləri olan təbiətlə elə birləşib ki, heç kim belə bir şey
görməyibdir.

Onların hər biri varlıq və görünüşcə bir-birinin əksi olsa da,
Zərurətin (Allahın) hökmü ilə bir şey olmuşdur.

Onlardan üç varlıq yaranmışdır:
Cansız əşya, bitki, sonra da heyvan.

255. Ünsürlər **həyulani*** ortaya almışlar,
Sufilər kimi öz varlıqlarından (surətlərindən) çıxmışlar.

Hamısı Allahın əmr və hökmü altında
Canla-başla dayanmış və Ona tabe olmuşdur.

Cansız əşya Onun qəzəbi ilə torpağa düşmüşdür,
Bitki Onun məhəbbəti ilə ayaq üstə durmuşdur.

Bütün canlılar sədaqətlə, səmimiyyətlə
Öz cinslərindən olanların ardınca durublar.

Hamı ədalət sahibi Allahın hökmünə sığınıbdir,
Gecə-gündüz Onu arayıb-axtarmaqdadır.

* * *

Nəflər haqqında fikirləşmə qaydaları

260. Öz əslinə (**Küllü əqlə**)* bir yaxşı bax, gör ki,
Anadan ata yarandı, sonra yenə ana oldu.

Dünyanı başdan-başa özündə gör,
Varlığın son mərhələsini (insanı) öndə gör.

İnsanın surəti ən sonda yarandı,
Ancaq iki aləm də onun zətinin nemətini yeyir.

İnsan üstünlüyə görə son deyil, varlıqdan məqsəd odur, ona
görə ən son yaranıb,
Hər şey öz zətinə görə ortaya çıxır.

Zalımlıq, cahillik (insandakı bu sifətlər) nurun ziddidir*,
Lakin nurun meydana çıxmasının əlamətidir.

265. Güzgünün arxası paslı olunca,
O biri tərəfində insan üzü görünər.

Günəşin şüası dördüncü qat göydən
Yalnız yer üzünə-torpağa öz təsirini göstərir.

Mələklərin ibadət etdiyi İlahinin əksi (şəkli) sənən,
Ona görə də onlar sənə səcdə etdilər.

Hər bədəninin canı səndədir,
Hər şey sənə bağlıdır.

Ona görə də hər şey sənin əmrinə tabedir,
Çünki hər bir varlığın canı səndə gizlidir.

270. Sən varlığın məğzisen, aləmin mərkəzisen,
Özünü tanı, bil ki, sən dünyanın canısan.

Ürək bədənin sol tərəfində olduğu üçün
Sənə də məskən Şimal qütbünün dördüdə biri oldu*.

Ağıl və can aləmi sənin sərmayəndir (sərvətindir),
Yer və göy isə sənin zinətindir (bəzəyindir).

Varlığın özü olan yoxluğa bax,
Zahiri varlığın aşağı olsa da, həqiqətdəki ucalığı gör.

Sənin on min **təbii qüvvətin*** var,
İradə (daxili) qüvvətinin isə sayı-hesabı yoxdur.

275. O qüvvətlərin bədənidəki üzvlərdən,
Damar və sinirlərdən ibarət olan alətlərlə ortaya çıxır.

Həkimlər insan bədənini yararkən
Bu işdən heyretə gəldilər.

Heç kəs bu işə yol tapa bilməmişdir,
Hər kəs bu işlə bağlı öz gücsüzlüyünü təsdiq etmişdir.

Bu üzvlərin, damarların hər biri Allahın qüdrəti ilə bağlıdır,
Hər birinin əvvəli də, sonu da o adla bağlıdır.

Bu adla varlıqlar möhkəm dururlar,
Bu adı daima anırlar.

280. Hər şeyin kökündə O dayanır, hər şey Ondan yaranır,
Qayıtmaq istəyəndə də O, qapı olur.

Varlıq aləminə çıxan bir şey yersiz-yurdsuz qalaraq,
Yenə də əvvəl çıxdığı qapıya qayıdır, ora daxil olar.

Sən ona görə bütün adları bilirsən ki,
Sənin varlığın əşyalara verilmiş adların surətidir.

Qüdrət, elm və iradə səninlə
Ortaya çıxar, ey xoşbəxt bəndə!

Eşidirsən, görürsən, dirisən, danışırısan,
Ancaq orada əbədilik qazanmağın səndən deyil, aləmdəndir.

285. İnsan nə gözəl bir başlanğıcdır ki, ən sonda yarandı,

Nə gözəl batındır (sirdir) ki, açıq-aşkar oldu.

Sən gecə-gündüz öz varlığına şəkk-şübhə edirsən,
Özünü tanımamağın daha yaxşıdır (bu iş ağılla mümkün deyil).

Təfəkkürün sonu heyrət olduğu üçün,
Təfəkkür bəhsi də burada bitdi.

***

Üçüncü sual

Mən kiməm? Mənə mən'dən xəbər ver,
“Özündən özünə səfər et” axı nə deməkdir?

Cavab

Yenə məndən soruşursan ki, “*mən*” nədir?
Mənə məndən xəbər ver ki, “*mən*” nə deməkdir?

290. Mütləq varlığa işarət ediləndə
Onu “*mən*” sözü ilə izah edərlər.

Həqiqət, varlıqdakı surətlərdən biri şəklində
Ortaya çıxanda sən ona söz arasında “*mən*” deyirsən.

Mən və sən əsl varlığın şəkliyə (sifətiyə),
Varlıq çirağının qabının qəfəsləriyə.

Cisimləri və ruhu bir nur bil,
[O] gah güzgüdən, gah da çiraqdan görünür.

Sən kəlməbaşı “mən” sözünü dedikcə
Bu sözlə ruha işarə edirsən.

295. Ağılı özünə rəhbər etdiyin üçün
Bir hissən olan ruha qapılır, özünü tanımırsan.

Ey xacə (ağa), get özünü yaxşı tanı,
Köklük bədəndəki xəstəlik şişinə bənzəməz.

Sənin “mən”in cana və bədənə üstün gəlib,
Bu ikisi də “mən”in hissələrindən yaranıb.

“Mən” sözü yalnız insana məxsus deyil ki,
Sən ona ruha işarədir deyəsən.

Birdəfəlik varlığından da, varlıq aləmindən də qurtul,
Dünyanı burax və özün özünə bir aləm ol.

300. Varlığı xəyal xəttindən doğan “ha”sı
Görmə zamanı iki göz şəklinə düşür*.

Ancaq “ha” səsi Allah sözünə qoşulan kimi
Ortada nə yol, nə də yolçu qalır*.

Varlıq cənnət olur, imkan cəhənnəmə dönür,
Mənlə sən isə ortada **bərzəx*** kimi oluruq.

Bu pərdə sənin gözünün önündən qalxınca
Nə məzhəbin, nə də dinin hökmü qalar.

Şəriətin bütün hökmləri mənlə səndən doğar,
Çünki bu hökmlər sənin canına və bədəninə bağlıdır.

305. Mən və sən ortadan qalxınca
Nə Kəbə, nə məbəd, nə də kilsə qalır.

Varlıq əyn (göz) sözünün üstündəki xəyaldan doğan bir
nöqtədir,
Əynin (gözün) təmizlənən kimi ğəyn əyn olur*.

Salikin yolu iki addımlıqdır,
Ancaq bu yolun təhlükələri vardır.

Bir addımı zahiri aləmdən keçməkdir,
O biri addımı isə həqiqi varlığa yetməkdir.

Bu yerdə cəmlə (toplu adamlarla) tək-tək insanlar eynidir,
Necə ki tək rəqəmi bütün rəqəmlərə yayılmışdır (bütün
rəqəmlər ondan yaranır).

310. Sən birliyin özü olan cəmsən (topluluqsan),
Sən çoxluq şəklində ortaya çıxan vahidsən (birsən).

Bu sirri o kəs bilir ki,
Cüz' aləmindən küll aləminə səfər etsin.

***

Dördüncü sual

Müsafir* (yolçu), yol gedən kimdir?
Kimi kamil insan adlandırmaq?

Cavab

Bir də dedin ki, yolda səfər edən kimdir?
Öz əslindən xəbərdar olan kəsdir.

Yolçunun yol almasını onun nöqsanı və eybi ataraq
İmkan aləmindən vacibə doğru gedişi bil.

315. Müsafir o kəsdir ki, yolda tez gedərək
Tüstüdən təmizlənmiş od kimi varlığını təmizləyir.

Gəldiyi yolun (birlik aləmindən varlıq dünyasına gəlişinin) əks
istişamətine gedərək
Mərhələləri bir-bir aşır və kamil insan olur.

* * *

Qayda

Birinci, bil ki, insan necə yarandı?
Kamil insan səviyyəsinə necə gəlib çatdı?

Əvvəl cansız bir varlıq halında yarandı,
Sonra əlavə edilmiş ruhla bilik sahibi oldu.

Sonra Allahın qüdrəti ilə hərəkətə gəldi,
Daha sonra isə İlahi lütfü ilə iradə sahibi oldu.

320. Uşaqlıqda yenə bu aləmi hiss etdi,
Onda (insanda) bu aləmlə bağlı açıq-aşkar duyğular yarandı.

İnsanda bu xüsusiyyətlər bir qaydaya düşcək
O, cüzlər aləmindən küll aləminə üz tutdu.

Qəzəb və şəhvət hissləri də yarandı,
Onlardan da paxıllıq, tamahkarlıq və lovğalıq hissləri baş
qaldırdı.

İnsanda pis sifətlər ortaya çıxdı,
O, vəhşi heyvandan, divdən də pis oldu.

Bu ən aşağı nöqtə tənəzzülə getdi,
Və vəhdət nöqtəsinin qarşısında dayandı.

325. Bu pis işlər get-gedə çoxaldı və
İnsan ilk aləm olan birlik dünyası ilə qarşı-qarşıya gəldi.

Əgər bu tələdə bağlanıb qalsa,
Yolunu azmaqda heyvandan da aşağı olacaq.

Yox əgər ruh aləmindən bir işıq gəlsə,
Cəzbənin* bərəkəti və ya dəlilin özünü göstərməsi ilə,

İnsanın ürəyi İlahi lütfi ilə sirdaş olar,
Gəldiyi yolla da geri qayıda bilər.

İnsan cəzbə və ya yəqin dəlili ilə
Həqiqi imana yol tapar.

330. Pis adamların düşdüyü **siccindən*** çıxar.
Yaxşı adamların yeri olan **illiyinə*** doğru üz tutar.

O anda tövbə edərək yaxşı sifətlər qazanar,
Seçilmiş Adəm övladları cərgəsinə qoşular.

Pis sifətlərdən təmizlənər,
İdris peyğəmbər* kimi göyə qalxar.

Pis sifətlərdən qurtulan kimi
Nuh kimi dozüm və mətanət sahibi olar.

Cüz'i qüdrətini külli qüdrətdə (Allah iradəsində) yox edərək
Xəlil kimi Tanrıya sığınar.

335. İradəsi Allahın rızası ilə birləşər,
Musa kimi ulu bir qapıya doğru gedər.

Öz biliyindən qurtular,
İsa peyğəmbər kimi göyə yüksələr*.

Birdəfəlik öz varlığını yox edər,

Əhmədin ardına düşərək meraca yüksələr.

Son nöqtə (insanlıq nöqtəsi) əvvəl nöqtəyə (Mütləq varlığa)
çatan kimi
Oraya nə mələk, nə də peyğəmbər sığar.

* * *

Təmsil

Peyğəmbər günəş kimi, vəli ay kimidir,
Onlar *“elə bir an gəlir ki, Allahla bərabər oluram”* halında
(məqamında) qarşı-qarşıya gəlirlər.

340. Peyğəmbərlik kamalda (mükəmməllikdə) hər şeydən safdır,
Vilayət onunla yaranar, peyğəmbərin vilayəti gizlənməz*.

Vilayət vəlidə gizli olmalıdır,
Ancaq peyğəmbərdə aydın görünər*.

Vəli peyğəmbərə qoşularaq ona yoldaş olar,
Vilayət aləmində peyğəmbərə məhrəm (yaxın) olar.

Bu qayda ilə o, *“Allahı sevirsiniz”** məqamından
“Mənə itaət edin ki, Allah da sizi sevsin”* məqamına yol tapar.

O xəlvət məqamında Allahın sevimlisi olar,
Bütün varlığı ilə Allahın cazibəsinə qovuşar.

345. Vəli mənə baxımından peyğəmbərə oxşayar,
Ancaq mənə bucağında abiddir, ibadət əhlidir.

Vəlinin işi o zaman tamamlanar (kamala yetər) ki,
Yenidən başladığı yerə qayıdar.

* * *

Qayda

O kəs kamil insandır ki,
Sultan ola-ola qulun işini görər.

Yollar keçib, məsafələr aşdıqdan sonra
Allah onun başına xilafət tacı qoyar.

Yox olandan (fənadan) sonra yenə var (bəqa) olar,
Yolun sonuna çatdıqdan sonra yenə əvvələ qayıdar.

350. Şəriəti özünə iç paltarı edər (ona bürünər),
Təriqəti isə üst paltarı edər (onunla bəzənər).

Həqiqəti onun zatının yeri bil,
Küfrlə iman onun zatında birləşər.

Gözəl əxlaqla tanınar,
Elmi, təmizliyi, möminliyi ilə məşhur olar.

Bütün bunların hamısı Ondadır, ancaq O, hamıdan uzaqdadır,
İlahi qübbənin altında, örtükdə gizlənmişdir.

* * *

Təmsil

Yetişməmiş badamın qabığını soysan,
Onun içi tamam korlanar.

355. Ancaq elə ki yetişdi, qabığını soyub çıxarsan,
Əsla korlanmaz, qabıqsız daha yaxşıdır.

Şəriət qabıqdır, həqiqət isə içdir,
Bu ikisinin arası da təriqətdir.

Salik (yolçu) yolda şəriətə əməl etməsə, özünə xələl gətirər,
Elə ki içi yetişdi, qabıqsız daha gözəldir.

Arif adam öz həqiqətinə qovuşcaq
Onun içi yetişər, qabığı soyular.

Onun vücudu (varlığı) bu aləmdə dura bilməz,

Çıxıb gedər və əsla bir daha geri dönməz.

360. Əgər bir daha qabığa bürünsə, günəş kimi parlayar,
Bu qabıqda yeni bir dövrünü edər.

Sudan və torpaqdan elə bir ağaç böyüyər ki,
Onun budağı bütün göyləri aşıb keçər.

O toxum yenidən üzə çıxar.
Allahın lütfü ilə biri yüz olar.

Bir nöqtə kimi olan toxum böyüyüb xəttə bənzəyən bir ağac
olar,
Nöqtədən xətt, xətdən dairə şəklinə düşər.

Salik bu dairədə kamil olan kimi
Axırncı nöqtə də əvvəlinci nöqtəyə çatar.

365. Yenə də pərgar kimi fırlanar,
Əvvəlki kimi dövr edərək son nöqtəyə çatar.

Məsafəni bir dəfə tam başa vurunca
Allah onun başına xilafət tacı qoyar.

Bu, məna baxımından tənəsüx deyil,

Bunlar təcəlliyyə aid görüntülərdir.

Birindən soruşmuşlar ki, nəhayət nədir?
Demiş ki, insanın başladığı yerə dönməsidir.

* * *

Qayda

Peyğəmbərlik Adəmlə başladı,
Peyğəmbərlərin sonuncusu (xatəmi) ilə başa çatdı.

370. Nöqtənin ikinci dəfə dövr etməsi kimi,
Peyğəmbər də [bu aləmdən] səfər etdikdən sonra vilayət
başlandı.

Vəliliyin tam zühuru da son vəli ilə olacaqdır,
Aləmin dövr etməsi də onunla tamamlanacaqdır*.

Bütün vəlilərin varlıqları onun (sonuncunun) üzvləri kimidir,
O, külldür, digərləri isə cüz'dür.

Onun sonuncu peyğəmbərlə bağlılığı olduğu üçün
Ümumi rəhmət də onunla zühur edər.

O, iki aləmin də rəhbəri olar,
Adəm övladları içərisindən xəlifə olar.

* * *

Təmsil

375. Elə ki günəşin nuru gecədən ayrıldı,
Sübh çağı başlar, gün çıxar və ən yüksək nöqtəyə çatar.

Sonra fırlanan çarxın dövr etməsi ilə
Günəş qərbə doğru əyilər, axşam düşər, gün batar.

Peyğəmbərin nuru əzəmətli bir günəşdir,
O günəş gah Musadan, gah da Adəmdən göründü.

Əgər dünyanın tarixini oxusan,
Bu mərhələləri bir-bir bilərsən.

Günəşdən yerə hər an bir kölgə düşdü,
Bunlar dinin yüksəlməsi üçün bir pillə oldu.

380. Məhəmməd peyğəmbərin(s.) zamanı günəşin ən yüksək
nöqtədə durduğu vaxt idi,
Buna görə də [o həzrət] hər cür kölgə və qaranlıqdan
təmizlənmişdi [kölgəsi yox idi]*.

Günəş ən yüksək nöqtədə dümdüz durarkən
Öndə, arxada və solda, sağda kölgə olmaz.

O, Allah yolunda dayanarkən
“Əmr edildiyin kimi düz ol”* əmri ilə qamətini düz tuturdu.

Onun heç bir qaranlıq kölgəsi yox idi,
O, gözəl bir İlahi nuru, Allah kölgəsi idi!

Qibləsi qərblə şərq arasında idi,
Ona görə də nurlara qərq olmuşdu.

385. Hətta şeytan da ona təslim olmuşdu*,
Kölgə ayağının altına girərkən gizlənmişdi.

Bütün dərəcələr, rütbələr onun ayağının altında idi,
Yer üzündəkilərin varlığı onun kölgəsi idi.

Onun nurundan vilayət kölgə saldı,
Qərblə şərq bərabər oldu.

Əvvəl yaranan hər bir kölgəyə qarşı
Axırda başqa bir kölgə meydana çıxdı.

İndi ümmətdən çıxan hər bir alim

Ondan əvvəlki peyğəmbərin qarşılığıdır [onun sirrini bilir].

390. Peyğəmbərlik o həzrətlə kamala yetdiyi üçün
O, hər hansı bir vəlidən üstündür.

Vilayət (vəlilik) də vəlilərin sonuncusu ilə tamamlanır,
Bu qayda ilə ilk nöqtə son nöqtəyə dönür.

Onun sayəsində yer üzündə əmin-amanlıq olur,
Cansızlar da, canlılar da onun bərəkəti ilə canlanar, kamala
çatar.

Dünyada bir nəfər də olsun kafir qalmaz,
Həqiqi ədalət bərqərar olar.

O, vəhdət sirrinə bələd olar, Allahı tanıyar,
Onun cismində Allahın həqiqəti görünər.

* * *

Beşinci sual

395. Vəhdət sirrinə kim bələd oldu axı?
Arif olan nəyi bilir axı?

Cavab

Vəhdət sirrinə o kəs bələd oldu ki,
Yol boyu dayanmadan həqiqətə doğru getdi.

Arifin ürəyi varlıq sirrini bilir,
Mütləq varlığı da o görür.

Həqiqi varlıqdan başqa bir varlıq tanımaz,
Öz varlığını varlıq saymaz, əlindən verər.

Sənin varlığın başdan-başa tikan və çör-çöpdür,
Bunların hamısını ürəyindən at, təmiz ol.

400. Get, qəlb evini süpür,
Sevgili üçün orada yer hazırla.

Sən oradan çıxan kimi o gələcək,
Sənə üzünü sənsiz göstərəcək.

Nafilələrlə (daimi ibadətlə) İlahi məhəbbətini qazanan kəs
Qəlb evini "la" (yoxdur) sözü ilə süpürər*.

Beləcə seçilmiş insanların yerini qazanar,
"Mənimlə duyar", "mənimlə görür" sirrinin əlamətlərini bilər.

Onda varlıqdan azacıq bir eyib, pislik qalsa,
Həqiqət dərəcəsinə gedib çata bilməz.

405. Vəhdətə mane olan şeyləri özündən uzaqlaşdırmayınca
Qəlb evinin içinə nur gəlməz.

Bu aləmdə vəhdətə mane olan şeylər dörd olduğu üçün,
Onlardan təmizlənmək qaydası da dördür:

Birincisi, bədənin və paltarların təmizlənməsidir,
İkincisi, qəlbin şərdən və şəkk-şübhədən təmizlənməsidir.

Üçüncüsü, pis xasiyyətləri tərk etməkdir,
Bu xasiyyətlərlə insan heyvana dönər.

Dördüncüsü, sirrin başqasından təmizlənməsidir [başqasına
sirr açmamaqdır],
Bununla da salikin seyri-dövr etməsi tamamlanır.

410. Kim ki bu təmizlik qaydalarına yiyələnir,
Sözsüz ki, Allahla danışmağa layiq olur.

Sən öz varlığını tamamilə tərk etməyincə
Namazın necə namaz sayıla bilər?

Elə ki zatın, için bütün pisləklərdən təmizləndi,
Onda namazın göz nuru olur.

Arada heç bir fərq qalmaz,
Ariflə*(bilənlə) məruf (bilinən) tamamilə bir olar.

* * *

Altıncı sual

Əgər “**məruf**” (bilinən) və “**arif**” (bilən) pak zətdirsə
(Allahdirsə),
Onda bu bir ovuc torpağın başındakı sevdə nədir?

Cavab

415. Allahın nemətlərinə qarşı naşükürlük etmə,
Sən həqiqəti ancaq Haqqın nuru ilə görə bilərsən.

Ondan başqa, nə “məruf”, nə də “arif” var-bunu yaxşı bil.
Amma torpaq günəşin istiliyindən güc alır.

Zərrə günəşin istiliyinə və günəşin nuruna
Ehtiyac duyur. Burada təəccüblü nə var ki?

Yaradıldığı zamanı bir yadına sal,

Oradan bu düşüncənin əslini bilirsən.

Allah kimə demişdi: *“Mən Rəbbiniz deyiləmmi?”**

O anda: *“Bəli, Rəbbimizsən”, * deyən kim idi?*

420. Palçıqlar yoğurulan gündə
Qəlbə də iman qissəsini yazdılar.

O yazını əgər bir dəfə oxusan,
İstədiyini şeyi bilərsən.

Sən dünən bəndəlik əhdini bağlamışdın,
Ancaq [bu gün] nadanlıq edərək [onu] unudursan.

Allah kəlamı [Qur'an] ona görə nazil oldu ki,
O, sənə ilk əhdini yada salsın.

Əgər sən Allahı o zaman (əvvəldə) görmüşsənsə,
Yenə Onu burada görə bilərsən.

425. Bu gün burada Onun sifətlərini gör ki,
Sabah Onun zatını da görə bilərsən.

Yoxsa nahaq yerə zəhmət çəkmə,
Get, Qur'andan *“doğru yola yönəldə bilməzsən”** ayətini dinlə.

* * *

Təmsil

Əgər yüz ol rənglərdən danışıb ,
Dəlil-sübut gətürsən, yenə də anadangəlmə kor ona inanmaz.

Ağ, sarı, qırmızı, yaşıl-bütün rənglər
Onun nəzərində qaradan başqa rəng deyil.

Axı anadangəlmə zavallı kor
Göz həkiminin köməyi ilə necə görə bilər?!

430. Ağıl da axirət dünyasını görmək məsələsində
Anadangəlmə kor kimidir.

İnsanda ağıllı aşan elə bir keyfiyyət var ki,
Gizli sirləri onunla bilir.

Allah canı və bədəni daş və dəmirdə olan
Atəş kimi yaratmışdır.

Daşla dəmir bir-birinə dəyəndə
Onların nurundan iki aləm işıqlanar.

Onların birləşməsindən bu sirr aşkar olur,
Bunu eşitdinmi, get özünlə çarpış.

435. İlahi yazısının nüsxəsi sənsən,
İstədiyini özündə axtar.

* * *

Yeddinci sual

“Ənəlhəqq” sözü hansı mənada deyilmişdir?
O mütləq rəmz olan söz boş-boşunamı deyilmişdir?

Cavab

“Ənəlhəqq” mütləq şəkildə sirləri açmaqdır,
Allahdan başqa, kim “ənəlhəqq” deyə bilər?!

Aləmin bütün zərrələri Mənsur kimidir [“ənəlhəqq” deyir],
Sən onları istər sərxoş, istərsə də yuxulu hesab et.

Daima bunu zikr etməkdə, təsbih çevirməkdədirlər,
Hamı bu mənaya görə ayağa qalxır.

440. Əgər istəsən ki, bu, sənin üçün asan olsun,
“Elə bir şey yoxdur ki...” * ayətini oxu.

Sən də özünü həllac edib varlıq pambığını atarsan
Həllac kimi bu sözü deyərsən.*

Şəkk-şübhə pambığını qulağından çıxar,
Vahid* və Qəhhar* olan Allahın səsini dinlə.

Sənə Allahdan fasiləsiz olaraq səslər gəlir,
Sən niyə qiyamət gününü gözləyirsən?

Eymən vadisinə get ki, qəfildən
Bir ağac sənə: *“Mən Allaham”*, -desin.

445. Bir ağacın *“ənəlhəqq”* deməsi doğru qəbul edilirsə,
Bir xoşbəxt insanın bunu deməsi niyə axı yaxşı olmasın?

Ürəyində şübhəsi olmayan hər kəs
Yəqin bilir ki, varlıq ancaq birdur.

Mənlik (mən demək) Allaha yaraşır,
Çünki o, gizli bir sirdir və heç bir təsəvvürə sığmaz.

Allahda ikilik yoxdur,
O həzrətin yanında mənlik, bizlik, sənlik yoxdur.

* * *

Qayda

Mən, biz, sən və o-hamısı bir şeydir,
Çünki birlikdə heç bir ayırdetmə, fərq olmaz.

450. Boşluq kimi varlığı olmayan kəsdə
Ənəlhəqq yalnız bir səs-sədadır.

O, İlahi həqiqəti ilə əbədidir, varlığında hər şey yox olmuşdur,
Bu məqamda “süluk” (yolçuluq), “seyr”* (yol) və “salik”* (yolçu)
birləşir.

“Hülul” və “ittihad” başqasından törəyir,
Vəhdət isə “seyr”dən doğur, törəyir.

Varlıqdan ayrılmaq **təəyyün*** deməkdir,
Nə Allah bəndə olmuşdur, nə də bəndə Allahla birləşmişdir.

“Hülul” və “ittihad” üçün burada imkan yoxdur,*
Çünki birlikdə ikilik bir-birinə ziddir.

455. İnsanların varlığı və çoxluğu görünüşdədir,
Elə hər görünən həqiqət deyil ki!

* * *

Təmsil

Qarşına bir ayna qoy,
Ona bax və bir surət gör.

Bir daha bax, gör ki, o, nə surətdir?
Nə budur, nə də o, bəs onda bu, kimdir?

Mən öz varlığımla müəyyən olduğum üçün
Bilmirəm ki, kölgəm nədir?

Yoxluq varlıqla axı necə birləşə bilər?
İşıqla qaranlıq bir arada ola bilərmi?

460. Madam ki keçmiş getmişdir-yoxdur, gələcək zaman, ay və il
isə hələ gəlməmişdir,
Onda xətdəki nöqtə kimi olan indiki zamandan başqa nə var?

Keçib gedən bir xəyali nöqtədir,
Ancaq sən onun adını axan çay qoyursan.

Məndən başqa, bu səhrada heç kim yoxdur,
Mənə de görüm ki, səs-səda nədir?

Ərəz yox olur, cövhər də ondan ibarətdir,
De görüm ərəz özü ilə necə birləşə bilər?

Cisimlər uzunluq, en və dərinlikdən meydana gəlir.
Yoxluqdan varlıq necə yarana bilər?

465. Bütün aləmin əsli də [elə] bu cürdür,
Bildinmi, elə isə iman gətir, imandan yapış.

Allahdan başqa, doğrudan da, digər bir varlıq yoxdur
İstər: “O, Haqdır”, -de, istərsə də: “Mən Haqqam”, -de.

Xəyal və təsəvvürləri varlıqdan (gerçəklikdən) ayır,
Sən özgə deyilsən, özünü tanı.

* * *

Səkkizinci sual

Niyə məxluqa (yaradılmış) vasil (qovuşan) deyirlər?
Onun yol alması, mənzilə çatması necə hasil olur?

Cavab

Allahın vüsalı (qovuşması) xalqdan ayrılmaqdır,
Özünə qarşı biganə olmaq Allaha yaxın olmaqdır.

470. Mümkün öz üzərindəki imkan tozunu silcək
Vacibdən başqa bir şey qalmaz.

Hər iki aləmin varlığı xəyal kimidir,
Allahın varlığı qarşısında iki aləm yox kimidir.

[Allaha] qovuşan məxluq deyil,
Kamil insan belə söz deməz.

Yoxluq bu qapıya neçə yol tapa bilər?
Hər şeyin Rəbbi ilə torpağın nə əlaqəsi var?

Yoxluq nədir ki, Allaha qovuşsun,
Seyr və süluk yolu ilə Ona çatsın?

475. Əgər bu mənanın dərinliyinə varsan,
Dərhal [tövbə edib] “əstəğfürullah” deyərsən.

Sən yoxsan, yoxluq da daima hərəkətsizdir,
Yox olan mümkün Vacibə necə qovuşa bilər?

Heç bir cövhər ərəzsiz mövcud ola bilməz,

Ərəz nədir? İki zaman içində əbədi qala bilməyən bir şey kimidir.

Bu barədə kitab yazan hikmət sahibləri
Uzunluğu, eni və dərinliyi olan şeyə cisim dedilər.

Həyula nədir? Mütləq yoxluqdan başqa bir şey deyil,
Onunla surət (şəkil) aşkar olur.

480. Həyulasız surət ortada olmadığı üçün
Həyula da surətsiz, yoxluqdan başqa bir şey deyil.

Aləmdəki cisimlər bu iki yoxdan yaranmışdır,
Onlara aid məlum olan bir şey də yoxdur.

Mahiyyətə ölçüb-biçərək, diqqətlə bax,
Onun özündə nə yoxluq, nə də varlıq mövcuddur.

İmkan aləminə həqiqət gözü ilə nəzər sal,
Varlıqsız (Allahın varlığı olmadan) o, yoxluqdan başqa bir şey deyil.

Varlıq öz kamalı ilə hər yerə yayılmışdır,
Bu görünənlər etibar ediləsi bir şeydir.

485. Etibar ediləsi (gözə təbii görünən) şeylər də mövcud deyil,
Ədəd çoxdur, ancaq sayılası bir şey yoxdur.

Dünyada məcazi varlıqdan başqa bir varlıq yoxdur,
Onun işi başdan-başa oyun-oyuncaqdır.

* * *

Varlığın şəkilləri haqqında təmsil

Dənizdən bir buxar yuxarı çıxar,
[Sonra] Allahın əmri ilə [yağışa dönərək] səhraya enər.

Günəşin şüası göyün dördüncü qatından
Aşağı enir ki, onunla [yağışla] bir-birinə qarışsın.

O, yağışı, suyu isidir və yenidən yuxarı qalxır (buxarlanır),
Dəniz suyuna qovuşur.

490. Torpaq və hava da onlara (suya, buxara) qarışan kimi
Yaşıl, təzə, göz oxşayan bitkilər cücərir.

Bitki də canlılara qida olaraq öz varlığını dəyişir (heyvana
çevrilir),
Onu (heyvanı) insan yeyir və yeni bir dəyişiklik ortaya çıxır.

Şəkildən-şəklə düşərək bir nöqtə olur
Ondan da yenidən insan meydana çıxır.

Nitqi olan nəfəsin nuru bədənə yayılan kimi
Bir incə, lətif və aydın cisim yaranır.

Uşaq olur, sonra gənclik, orta yaşlılıq və qocalıq yaşlarına
çatır,
Ağıl, fikir qazanır, bilik və tədbir sahibi olur.

495. Sonra pak Tanrı hüzurundan əcəl vaxtı yetişir,
Pak ruh pak yerə qovuşur, torpaq torpağa qarışır.

Aləmin bütün zərrələri bitki kimidir,
Həyat dənizinin bir damlasıdır.

Zaman keçdikcə yenə əslinə qayıdır,
Hər şeyin sonu yenə başlanğıcı kimi olur.

Varlıqların hər biri mərkəzə (əslinə) doğru gedir,
Təbiət onları bu fani varlıqda saxlamaz.

Birlik bir dəniz kimidir, lakin qanla doludur,
Ondan minlərlə məcnun (çılğın) dalğa coşmaqdadır.

500. [Hikmətə] bax: dənizdən qopan bir yağış damlası
Necə şəkildən-şəklə düşdü, neçə adlar qazandı:

Buxar, bulud, yağış, nəm və gil,
Bitki, heyvan və kamil insan.

Bunların hamısı əvvəlcə bir su damlası idi,
Bütün bu varlıqlar ondan meydana gəldi.

Dünyada hər şeyi-ağılı, nəfsi, göyü, ulduzları
Əvvəldən axıradək o bir su damlası bil.

Göyün, ulduzların da əcəli çatanda
Bütün varlıq yoxluqda yox olub gedir.

505. Bir dalğa qopan kimi dünya yox olur,
“Sanki dünən bunlar yox imiş”* ayəti ortaya çıxar.

Gözünün önündən xəyal birdəfəlik qalxar (yox olar),
Allahdan başqa, dünyada bir kimsə qalmaz.

O zaman sənə də yaxınlıq hasil olur,
Sən öz varlığından əl çəkərək sevgiliyə qovuşursan.

Qovuşmaq burada xəyalı aradan qaldırmaq deməkdir,
Başqası (xəyal) gözünün önündən qalxan kimi vüsal çağı
yetişir.

Demə ki, mümkün imkan aləmindən qalxdı,
Nə mümkün Vacib olur, nə də Vacib mümkün olur.

510. Məna aləmində uca olan adam
Deməz ki, bu, həqiqətlərin dəyişməsidir.

Qarşında minlərcə surətə bürünmüş varlıq var,
Get, gəliş-gedişini diqqətlə düşün.

İnsanın cüz'i və külli varlığına aid bəhsi
Bir-bir aşkarca və gizlicə söyləyəcəyəm.

* * *

Doqquzuncu sual

Mümkünün Vacibə qovuşması nədir?
Yaxınlıq-uzaqlıq, çoxluq-azlıq nə deməkdir?

Cavab

Məndən hədis (yeni xəbər) eşit, nə birini artırmış, nə də birini
əksiltmişəm,
Sən ona yaxın olduğuna görə ondan uzaq düşübsən.

515. Varlıq özünü yoxluq aləmində göstərdiyi üçün
Ondan yaxınlıq-uzaqlıq, azlıq-çoxluq halları yarandı.

Yaxın odur ki, ona varlıq işığı düşdü,
Uzaq isə varlıqdan uzaq düşən yoxluqdur.

Əgər İlahi nuru sənə çatsa,
Səni öz varlığından qurtarar.

Bu varlıq-yoxluqdan qazancın nə olur?
Bundan gah qorxuya düşür, gah ümidvar olursan.

Allahı tanıyan Ondan qorxmaz,
Uşaq öz kölgəsindən qorxar.

520. Əgər yola düşmüşsənsə, səndə qorxu [hissi] qalmaz,
Ərəb atı özünə qamçı vurdurmaz.

Sənin cəhənnəm odundan nə qorxun var ki?
Axı bədənin də, canın da varlıqdan təmizdir.

Saf qızıl odda parıldayar,
İçində qarışıq bir şey yoxdursa, onun nəyi yanacaq ki?!

Qarşında özündən başqa, bir şey yoxdur,
Ancaq öz varlığından qorx, çəkin.

Əgər öz varlığına bağlanıb qalsan,
Dünya sənə başdan-başa pərdə olar.

525. Sən varlıq dairəsinin ən aşağı hissəsisən,
Sən birlik nöqtəsinin tam qarşısındasan.

Dünyadakı bütün varlıqlar səndə meydana çıxmışdır,
Ona görə də şeytan kimi deyirsən: *“Mənim kimi kim var ki?”*

Ona görə deyirsən: *“Mənim ixtiyarım özümdədir,
Bədənim bir minik atı, canım isə üstündəki atlıdır”*.

Bədənin cilovunu canın əlinə verdilər,
Ona görə də bütün yükləri mənim üzərimə qoydular.

Bilmirsən ki, bu yol atəşpərəstlikdir,
Bütün bu bəla və uğursuzluqlar varlıqdandır.

530. Ey cahil kişi, olmayan bir varlıqda

Hansı ixtiyar ola bilər?

Varlığın başdan-başa yoxluqdan ibarətdir,
Düşünürsən ki, ixtiyarın haradan ola bilər?

Varlığı özündən olmayan bir kəsin
Varlığı yaxşı və ya pis ola bilərmi?

İki aləmdə heç elə bir kəs gördünmü ki,
Bir an qəmsiz, kədərsiz şadlığa sahib olsun?

Kim bütün ümidlərinə qovuşdu?
Kim əbədi kamala sahib oldu?

535. Mərtəbələr, dərəcələr əbədidir, lakin ona layiq olanlar
Allahın əmrinin altındadır, qalib də ancaq Tanrıdır.

Hər yerdə Allahın əlamətini gör,
Ayağını öz həddindən kənara qoyma.

Öz-özündən soruş ki, bu tale, qismət nədir?
Ondan sonra bil ki, tale sahibi kimdir.

Cəbrdən* başqa yolu seçənlər üçün
Peyğəmbər buyurdu ki, onlar atəşpərəst kimidirlər.

Atəşpərəstlər: “**Bir Yəzdan***, bir də **Əhrimən*** var”, -dediyi kimi
Bu axmaq nadan da deyir ki, biz və mən varıq.

540. “İşləri biz görürük” demək məcazidir,
Hər hansı bir şeylə insanın bağlı olması, həqiqətdə, bir oyun-
oyuncaqdır.

Sən yox ikən görəcəyin işləri yaratdılar,
Səni bu iş üçün seçdilər.

Allah öz qüdrəti ilə hər şeyi yerli-yerində yaratmış,
Öz elmi ilə istədiyi kimi hökm etmişdir.

Canı və bədəni yaratmadan öncə
Hər kəs üçün bir iş müəyyən etmişdir.

Biri yeddi yüz, min il itaət etdi,
Sonda boyununa lənət halqasını keçirdi.

545. Biri günahdan nur və səfa gördü,
Çünki tövbə etdi və “seçilmiş qul” oldu.

Bundan daha təəccüblü odur ki, bu, əmr edilən şeyi tərk etdi,

İlahi lütfələrindən bəhrələndi, rəhmətə qovuşdu.

O biri isə qadağan edilmiş şeyə görə lənətləndi.*

İlahi! Sənin işin necə də gözəldir, çünki heç bir sual doğurmur.

Ulu Yaradanın işləri gözəldir və əbədidir,

Bu işlər hər hansı bir şeylə müqayisə edilməz və məntiqə sığmaz.

Əzəl aləmində nə oldu ki, ey ağılsız adam,

Biri Məhəmməd, o biri **Əbu Cəhl*** oldu.

550. Allah üçün “niyə”, “nə üçün” deyən kəs

Müşrik kimi öz sahibinə qarşı nalayiq söz demişdir.

“Niyə”, “nə üçün”,-deyə soruşmaq Ona yaraşar,

Bəndənin etiraz etməyə haqqı yoxdur.

Allahlıq-ucalıq, böyüklük deməkdir,

Allahın işlərində bir səbəb yeri olması layiq sayılmaz.

Allahlığa yaraşan [iş] lütf və qəzəbdir,

Bəndəlik üçün isə zülm və yoxsulluq görməkdir.

İnsanlığın kəraməti ehtiyacdən, zərurətdən doğur,

Onun nəsibi (payı) ixtiyarına qoyulandır.

555. Onun əsla özündən heç bir işi olmaz,
[Ancaq] Allah ondan yaxşı və pis işlərini soruşar.

Onun heç bir ixtiyarı yoxdur, əmrə tabedir,
Necə də yazıqdır, ancaq İlahi əmrini yerinə yetirməyə
məcburdur.

Bu, zülm deyil-elmin, ədalətin sözüdür.
Bu, əzab deyil-lütfün, mərifətin özüdür.

Şəriət hökmlərini yerinə yetirməyi sənə ona görə həvalə etdilər
ki,
Sənə məcazi bir varlıq verdilər.

Allahın sənə həvalə etdikləri işlərdə aciz olanda
Birdəfəlik aradan qalxarsan (yox olarsan).

560. Özündən tamamilə qurtularsan,
Allahla zəngin olarsan, ey dərviş.

Canım-gözüm, get, varlığını Allahın yazısına təslim et,
Qismətinlə, taleyinlə razılaş.

* * *

Onuncu sual

O nə dənizdir ki, sahili elmdir (sözdür)?
Onun dibindən necə gövhər hasil olur?

Cavab

Varlıq bir dənizdir, söz də onun sahilidir,
Sədəfi-hərf, cavahiri (incisi)-ürəkdəki bilikdir.

Hər dalğası Allahın buyruqları və Peyğəmbərin kəlamlarından
Minlərcə iri və dəyərlı inci çıxarar.

565. Hər an ondan minlərcə dalğa qopur,
[Ancaq] bir dalğası belə əksilməz.

Elmin varlığı o dənizdən gəlir,
Onun dürrünün sədəfi səs və hərflərdir.

Mənalar bura enincə
Onların surətə bürünməsi zəruridir.

* * *

Təmsil

Eşitmişəm ki, **nisan*** ayında
Omman dənizindən sədəf üzə çıxar.

Dənizin dibindən yuxarı qalxar,
Dənizin üstündə ağzını açıb durar.

570. Dənizdən bir buxar qalxar,
Allah-taalanın əmri ilə yenə [su olub] aşağı enər.

Sədəfin ağzına bir neçə damcı düşər,
Sonra onun ağzı yüzlərlə düyünlə bağlanır.

[Sədəf] ürəyi dolu halda [sevinərək] dənizin dibinə dalar,
O yağış damcısı bir dürr olar.

Dalğıc dənizin dibinə dalaraq,
Oradan qiymətli bir inci çıxarar.

Sənin bədəninin-sahil, varlığın isə dənizdir,
Onun buxarı-İlahi neməti, yağış isə Allahın adları haqqında
elmdir.

575. Ağıl-o böyük dənizin dalğıcıdır,
Onun heybəsində yüzlərcə inci vardır.

Ürək-elmin qabı kimidir,
Ürəkdəki biliyin sədəfi isə səs və həfdir.

Nəfəs parlaq şimşək kimi çıxaraq hərfləri aparar,
O hərflər dinləyənin qulağına çatar.

Sədəfi sındır, içindəki qiymətli dürrü çıxar,
Qabığı at, onun yaxşı içini götür.

Lüğət söz yaradıcılığı ilə, **nəhv** və **sərflə*** birgə
Hərfin ətrafında dolaşar.

580. Bütün ömrünü buna həsr edən kəs
Əziz həyatını boş-boşuna keçirdi.

Qozdan yaşıl qabıq əlinə keçmişdir,
Qabığı soymayan içini ələ gətirə bilməz.

Bəli, qabıqsız hər hansı bir meyvənin içi yetişməz,
Din elmi zahiri biliyin özüdür (içidir).

Can qardaş, öyüd dinlə,

Get, canla-başla elm yolunda çalış.

Bilik sahibi hər iki dünyada ucalır,
Kiçik olsa belə, yenə də biliyin köməyilə böyüklük qazanır.

585. Halla, zövqlə yerinə yetirilən iş
Qal elmindən* qat-qat yaxşıdır.

Amma su və gildən meydana gələn əməl
Könül işi olan biliyə bənzəməz.

Gör bir cisimlə can arasında nə fərq var?
Bunu qərb, o birini isə şərq hesab et.

Ondan da əməllərin halını bil,
Qal elmi ilə **hal elminin*** nə dərəcədə [fərqli] olduğunu anla.

Dünyaya meyl edən bilik elm deyil,
O biliyin surəti var, ancaq mənası yoxdur.*

590. Bilik əsla tamahla [dünyaya bağlılıqla] bir yerdə ola bilməz,
Əgər mələk istəyirsənsə, iti özündən uzaqlaşdır.

Dini biliklər mələk əxlaqından yaranır,
İt təbiətlilərə könüldə yer olmaz

Mustafanın hədisi də axı elə budur,
Yaxşı dinlə, əlbəttə ki, belədir.

Mələk, içində şəkil olan evə
Əsla qədəm basmaz*.

Get, könül evini təmizlə ki,
Ora ilk öncə mələk gəsin və qonağın olsun.

595. Ondan [mələkdən] miras biliyini əldə et,
Axirət dünyası üçün əkin ek.

İlahi kitabını mənliyindən və kainatdan oxu,
Bütün gözəl və əsas əxlaqlarla bəzən.

* * *

Qayda

Gözəl xasiyyətlərin birinci şərti ədalətdir,
Ondan sonra isə hikmət, iffət (paklıq) və şücaətdir.

Hikmətli olmaq-sözdə və əməldə doğru olmaqdır,
Bu dörd xasiyyətə sahib olan kəs

Candan, ürəkdən hikməti qazanmış olar,
Nə çox zirək (qoçaq) olar, nə də ki, aldanar.

600. Şəhvətini iffətlə (paklıqla) örtər,
Söndürülmüş od kimi onu özündən yox edər.

Qoçaq olar; alçaqlığı da, təkəbbürü də özünə yaxın qoymaz,
Ürəyində əsla nə qorxuya, nə də qızgınlığa yer olar.

Amalı, qayəsi ədalət olduğu üçün
Onda zülm olmaz, xasiyyəti gözəl olar.

Bütün yaxşı keyfiyyətlər onda vardır,
Bir işdə nə ifrata varar, nə də onu yarımçıq qoyar.

Hər şeydə ortanı gözləmək düz yol kimidir.
Hər iki tərəfi də sanki cəhənnəmin dibidir.

605. Bu yol incəlikdə tükə, itilikdə qılınca bənzər,
O yoldan nə keçmək, nə də üstündə dayanmaq olar*.

Ədalətin bir ziddi [o birilərin isə iki ziddi] olduğu üçün
Hamısının bir yerdə [dörd xasiyyətin] yeddi ziddi vardır.

Hər ədədin altında bir sirr gizlənidir,
Buna görə cəhənnəmin qapıları da yeddidir.

Cəhənnəm zülm edənlər üçündür,
Ədalətin yeri də həmişə cənnətdir.

Ədalətin əvəzi nur və rəhmətdir,
Zülm isə lənət və zülmətə layiqdir.

610. Yaxşılıq ədalətdən doğar,
Ədalət cisim (bədən) üçün ən üstün kamaldır.

Bir çox şeylər birləşib bir mürəkkəb əşya əmələ gətirdiyi üçün
Onun cüz'lərinin bir-birindən ayrılması mümkün deyil.

Bu cür şeylər bəsit (sadə) bir əşyaya bənzəyir,
Onların bir cüz'ü (hissəsi) o biri cüz'ü ilə birləşir.

Amma ruhla bədənin birləşməsi buna bənzəməz,
Çünki ruhda bədənin xüsusiyyətləri yoxdur.

Su və torpaq (bədən) tamamilə saf olanda
Allahdan ona əlavə bir can da verilir.

615, Bədənin cüz'ləri (torpaq, su, yel və od) bərabər halda bir-

birinə qarışanda
Ona (bədənə) can aləminin işığı düşür.

Can şüasının bədənə düşməsi
Günəşin yer üzünü işıqlandırmasına bənzəyir.

* * *

Təmsil

Günəş göyün dördüncü qatında olmasına baxmayaraq,
Onun işığı yer üzünə həyat verir.

Ünsürlərin (ulduzların) təbiətləri (keyfiyyətləri) günəşdə yoxdur,
Ulduzlar nə isti, nə soyuqdur, nə quru, nə də yaşdır.

Bütün ünsürlərin isti və ya soyuq olması,
Ağ, qırmızı, yaşıl, al və sarı olması onun (günəşin)
təsirindəndir.

620. Ünsürlər dünyasında onun hökmü ədalətli bir padşahın
hökmü kimidir.
[Amma] demək olmaz ki, [günəşin işığı] ünsürlərin xaricində,
ya da daxilindədir.

Ünsürlər uyğun bir şəkildə birləşərək gözəlləşəndə
“**Danışan nəfs**”^{*} ona aşiq oldu.

Dində mənəvi bir nikah meydana çıxdı,
“**Küllü nəfs**”^{*} insana dünyanı mehr (kəbin pulu) kimi verdi.

Onların [bədənlə “danışan nəfs”in] birləşməsindən
Fəsaḥət, biliklər, nitq, yaxşı əxlaq və gözəllik meydana çıxdı.

Məlahət də bənzərsiz bir dünyadan
Qayğısız bir rind kimi çıxıb gəldi.

625. Gözəllik ölkəsinə bayrağını sancdı,
Bütün aləmin nizamını pozdu, qarışdırdı.

Gah gözəllik atına minərək qanadlanır,
Gah da sözü ilə kəskin qılınca bənzər.

İnsanda olanda ona məlahət deyərlər,
Sözdə olanda isə bəlağət deyərlər.

İstər vəli və şah olsun, istərsə də dərviş və peyğəmbər
Hamı Onun hökmünün altında qərar tutubdur.

Gözəllərin üzündə nə sirr vardır?

Bu yalnız gözəllik deyil, de görüm nədir?

630. Allahdan başqası ürək ovlaya bilməz,
Allahlıqda heç kəs ortağ ola bilməz.

Şəhvət haradan insanların qəlbini çəkə bilər?
Bu, haqqın bəzən batil surətində görünməsindən başqa bir şey deyil.

Hər bir yerdə təsir edənin Allah olduğunu bil,
Həddindən kənara ayağını uzatma.

Haqq Allah paltarında görünə, onu həqiqi din bil,
Haqq batil surətində görünə, onu şeytan işi bil.

* * *

On birinci sual

Külldən daha çox olan o cüz nədir?
O cüz'ə hansı yolla getmək olar?

Cavab

635. Varlığı külldən çox olan cüz' bil,

Mövcud olan külldür, o da hər şeyin əksinədir.

Mövcud olanların çoxluğu zahiridir,
Həqiqətdə isə hamısı birdir.

Küllün varlığı çoxluqdan göründü,
O, vəhdətdə (birdə) gizlənən bir cüz'dür.

Küllün həqiqətdə bir varlığı yoxdur,
Mövcud olan varlığın həqiqətinə ehtiyacı olan bir şeydir.

Küll zahirən sox görünmə də,
Öz cüz'ündən sayca kiçikdir.

640. Vacib olan Yaradan varlığın bir hissəsi deyilmi?
Bütün mövcud varlıqlar Ona tabe deyilmi?

Küllün varlığı vəhdətin (tək bir həqiqətin) çoxlu sayda
zühurundan yaranır,
Çox olan şey çoxluqdan görünür.

Bir çox şeylərdən ibarət olan varlıq ərəzdir,
Ərəz isə əslində yoxluğa qovuşur.

Küllün hər bir cüz'ü onda yox olan kimi

Küllün özü də o anda yoxluğa dönür.

Dünya bir külldür və bir göz qırpımında
İki zaman içində də yox olur.

645. Yenə də bir dünya meydana gəlir,
Hər an yer və göy yox olur [və yenidən yaranır].

Hər an cavan qocalır, köhnə dağılır,
Hər anda bir həşr (ölülərin dirilməsi) və nəşr (qiyamət günü)
olur.

Heç bir şey iki an içində qalmır,
İnsan öldüyü anda yenə də dirilir.

Amma böyük qiyamət bu, deyil,
Çünki bu, əməl günü, o isə cəza günüdür.

Onunla bunun arasında çox fərq var, unutma!
Özünü nadanlığa qoyma!

650. Geniş məlumatla (təfəsilatla) icmal arasındakı fərqi diqqət
yetir,
Saat, gün, ay, il arasında fərqi gör.

Təmsil

Əgər bunu anlamaq istəsən,
Bil ki, səndə də ölmək-dirilmək var.

Dünyada aşağıda, yuxarıda nə varsa,
Onun hamısının nümunəsi sənin bədənində və canında da
vardır.

Dünya da sənin kimi bir müəyyən şəxsdir,
Sən onun canı kimsən, o da sənin bədəninin kimidir.

İnsanın üç cür ölümü vardır:
Biri, hər an mümkündür: təbiəti etibarilə ölməsidir.

655. İkincisi, insanın öz istəyi ilə ölməsidir,
Üçüncüsü isə, əcəli gələndə ölməsidir.

Ölüm-dirim bir-birinin əksi olduğu üçün
Həyat (yaşamaq) da üç cürdür.

Dünya öz istəyi ilə ölməz,
Bütün aləmdə o yalnız sənə məxsusdur.

Amma dünya da hər an dəyişir,
Axırda əvvəldəki kimi olur (yox olur, sonra yenə də var olur).

Məhşərdə hər nə olacaqsa,
Səndə də onun bənzəri olur.

660. Bədənin yer kimidir, başın isə göyə bənzər,
Duyğuların ulduz, canın günəş kimidir,

Bərk sümüklərin dağa bənzər,
Tüklərin bitki, əl-ayaqların ağac kimidir.

Qiyamət günü yer üzü necə titrəyirsə,
Bədənin də ölüm vaxtı peşmanlıqdan tir-tir əsəcək.

Beyinin dumanlı olur, canın qaralır,
Duyğuların ulduzlar kimi sönük olur.

Tüklərin dibindəki deşiklərin hər biri tərdən bir dənizə dönür.
Sən də o dənizdə əlsiz-ayaqsız qərq olursan.

665. Ey yazıq adam, can verərkən
Sümüklərin süstlükdən boyanmış yuna dönər, dağılar*.

Ayaqların bir-birinə dolaşar,
Bütün cüt əzalar bir-birindən ayrılaraq tək qalar.

Ruh bədəndən tam ayrılıanda
Yer üzünə bənzəyən bədənin *“dümdüz bir qala olur və sən görməyəcəksən”*.*

Dünyanın vəziyyəti də elə bu cür olur,
Ölüm zamanı özün keçirdiyin hallar onda da olur.

Varlıq Allahındır, başqa hər şey fanidir,
Onun bəyanı *“Səbül-məsani”*dədir (Qur’ani-Kərimdədir).

670. *“Yer üzündə olan hər kəs fanidir*”* ayəti bunu bəyan etdi,
“Lakin onlar yeni yaradılış barəsində şübhə içindədirlər”* ayəti
də bunu aşkar etdi.

İki aləmin yaradılması və yox edilməsi
Adəm oğlunun (insanın) yaradılması və dirilməsi kimidir.

Həmişə xalq yeni bir yaradılışdadır,
Ömrü uzun olsa da, bu, belədir.

Həmişə Allah-taalanın xeyir-bərəkət və neməti
Öz ad-sanı ilə nur saçar, təcəlli edər.

O tərəfdən həmişə yaratmaq və təkmilləşdirmək olar,
Bu tərəfdən isə hər an yeniləşmək, dəyişmək olar.

675. Lakin bu dünyada həyat bitmə də,
Axirət dünyasında hər şey qalar.

Gördüyün hər bir şeydə hökmən
Məna və surət baxımından iki aləm vardır.

Birinciyə (bu dünyaya) qovuşmaq ayrılığın özüdür,
O biri (axirət) isə Allahdandır-sonsuzdur.

Varlıqdan doğan surətlər zahirə (surətlərdən görünən varlığa)
uyğun gəlsə,
İlk görünmə yeri olan bu dünyada son yaranan axirət dünyası
görünər.

Sonsuzluq varlığın adıdır, lakin
Onun olduğu yerə başqaları sakin olsalar,

680. Bu aləmdə qüvvət baxımından nə varsa,
O aləmdə həmişəlik hərəkət edəcəkdir.

* * *

Qayda

Səndən əvvəl meydana çıxan hər biri işi
Gördükcə alışır və bacarıq qazanırsan.

Hər bir işi, istər faydalı, istər zərərli olsun,
Hər dəfə yerinə yetirdikdə nəfsində bir alışqanlıq hasil olur.

Hallar adət şəklini aldıqda xasiyyətə çevrilir,
Meyvələr yetişən vaxt qoxulu olur.

İnsanlar sənəti, peşəni bu qayda ilə öyrəndi,
Düşüncələrini də beləcə bir-birinə bağladı.

685. Adət halına düşən bütün işlər və sözlər
Qiyamət günündə aşkar olar.

Bədən paltarını soyunarkən
Eyib və hünərlər birdəfəlik aşkar olur.

Bir bədənin olur, amma kin-küdurətsiz,
Suda hər şeyin əksi göründüyü kimi, onda da hər surət görünər.

Onda ürəkdən keçən hər şey görünər,
“Bütün sirlərin aşkar olacağı gün”* ayətini ucadan oxu.

Yenə də xüsusi aləmə uyğun olaraq,
Sənin əxlaqın (xasiyyətin) cisim və şəxslər şəklinə görünər.

690. Bu yerdə ünsürün qüvvətindən
Üç varlıq (minerallar, bitkilər, heyvanlar) meydana gəldiyi kimi,

Sənin bütün əxlaqın da can aləmində
Gah nurlar halına, gah da cəhənnəm halına girər.

Varlıqdan təəyyün (aşkar olma, görünmə) qalxar,
Göz önündə nə ucalıq, nə də alçaqlıq qalar.

Əbədiyyət yurdunda ölüm qalmaz,
Cisimlə (bədənlə) can eyni bir rəngə dönər.

Ayağın, başın, gözün dönüb ürək olar,
Gilin (torpağın) surəti qaranlıqdan təmizlənər.

695. Allahın nuru sənin varlığında özünü göstərər, təcəlli edər,
Ulu Tanrını aşkar görərsən.

İki aləmi də bir-birinə vurarsan,

Bilmirəm ki, daha nə məstliklər edərsən?!

“*Rəbbi onlara içirdəcəkdir*”* ayətinin mənası haqqında düşün, Təmizlik, özünü saf etmək (özündən qurtulmaq) nə deməkdir.

Nə gözəl şərbətdir, nə gözəl ləzzət! Necə də gözəl zövqdür!
Bu nə heyranlıqdır, nə dövlət! Necə gözəl şövqdür!

Özümüzü tərk etdiyimiz o an necə də xoşdur!
Mütləq bir zənginliyə qovuşaq və varlıq cəhətdən dərviş olaq.

700. Nə din qalsın, nə ağıl, nə **təqva*** qalsın, nə də ki idrak!
Məst halda və heyranlıq içində yerə sərilek.

Cənnət, huri və əbədiyyətin burada nə dəyəri var ki?
Biganə (kənar) adam onsuz da o xəlvət yerə sığışmaz.

Üzünü gören kimi o meydən içdim,
Bundan sonra nə olacağını bilmirəm.

Hər məstlikdən sonra bir xumarlanma halı olur,
Bunu düşünərkən ürək qanla doldu.

* * *

On ikinci sual

Əvvəli olmayanla (qədimlə) sonradan yaradılan (mühdəs) bir-birindən necə ayrıldı ki,
Bu, aləm oldu, o biri isə Tanrı oldu?

Cavab

705. Əvvəli olmayanla sonradan yaradılan, əslində, bir-birindən ayrı deyil,
Sonradan yaradılan Mütləq varlığın (Allahın) bir parçasıdır, özünün varlığı yoxdur.

Hər şey Ondən ibarətdir, bu (sonradan yaradılan) isə **Ənqa*** quşu kimidir,
Allahdan başqa, hər şey varlığı olmayan quru bir addır.

Yoxluğun mövcud olması mümkün olan bir şey deyil,
Varlıq mövcudluq baxımından əbədidir.

Nə o, bu olur, nə də bu, o olur.
[Bunu bilsən] bütün çətin işlər sənə asan olar.

Dünyanın özü, əslində, etibar olunmuş bir şeydir,

Dairədə dövr edərək onu yaradan bir nöqtə kimidir.

710. Get, bir atəş nöqtəsini çevir,
Həmin nöqtə sürətlə dövr etdiyi üçün sən onu dairə şəklində
görürsən.

Bir sayılsa, ondan bir çox rəqəm ortaya çıxar,
Ancaq sayılan bir heç də rəqəmlərin çoxluğu ilə çoxalmaz.

Allahdan başqa, hər şeyin sözünü burax,
Öz ağılnla bunu [Mütləq varlığı] ondan [yaradılmışlardan] ayır.

Xəyala bənzəyən varlıq dünyası haqqında nə şübhən var?
Birlikdə ikiliyin olması mümkün deyil.

Yoxluq da varlıq kimi birdir,
Bütün çoxluq dünyası [Allahla] bağlılığından yaranmışdır.

715. Mövcud olan şeylərin bir-biri ilə əksliyi və çoxluğu
Buqələmə bənzəyən bu imkan aləmindən meydana gəldi.

Hər bir şeyin varlığı tək olduğu üçün
Bu, Allahın vahidliyinə, tək olmasına bir şahiddir.

* * *

On üçüncü sual

Məna sahibinin gözə, dodağa
İşarə etməkdə məqsədi nədir?

İlahi sevgisi ilə yaşayan hal əhli
Saç, xətt (üzdəki zərif tük) və xalda nə axtarır?

Cavab

Bu dünyada görünən hər bir şey
O aləm günəşinin şəkli (surəti) kimidir.

720. Dünya saç, tük, xal və qaş kimidir,
Hər şey öz yerində, məqamında yaxşıdır.

Allahın təcəlli etməsi gah camal (gözəllik), gah da cəlal
(böyüklük) vasitəsilə olur.
Üz və saç o mənalara bir işarədir.

Allah-taalanın sifətləri lütf və qəzəbdir,
Gözəllərin üz və saçında da bu ikisi vardır.

Bu eşidilən sözlər hiss etdiyimiz şeylərə işarə olduğu üçün

İlk öncə mövzumuz duyduğumuz şeylər haqqındadır.

Məna aləminin sonu yoxdur,
Söz onun sonunu haradan görə bilər?

725. Zövqdən meydana gələn mənanı
Söz necə anlada bilər?

Könül əhli mənanı izah edərkən
Ona oxşar anlamın köməyi ilə mənanı yozur.

Çünki duyğularımızla qavradığımız məna aləminin elə bir
kölgəsidir ki,
Bu, (duyduğumuz aləm) uşağa, o biri (məna aləmi) isə dayəyə
bənzər.

Məncə, yozulan sözlər
Çatdırmaq istədiyimiz mənalara izah etmək üçündür.

Hamının bildiyi mənalardan seçilən fərqli yozumları
Adi insan necə bilsin?

730. Məna sahibləri ağıl dünyasına nəzər salaraq
Oradan sözləri əxz etdilər.

Ağıllı insan söz və mənaya enincə
Mənaya ən uyğun gələn sözü seçir.

Ancaq [sözü mənaya] tam bənzətmək mümkün deyil,
Bu yolda nahaq yerə əlləşmə, sakit otur.

Bu məsələdə heç kim səni qınamaz,
Burada Haqdan başqa, məzhəb (fikir) sahibi yoxdur.

Ancaq nə qədər ki ağılın başındadır, amandır, çalış ki,
Şəriət qaydalarına əməl edəsən.

735. Könül əhlinə yalnız üç halda gəlişigözəl söz deməyə icazə
var:

Fəna (tamamilə özündən keçmə), mənəvi sərxoşluq, şiddət və
zərurət.

Bu üç halı bilən kəs
Sözlərin necə deyildiyini, nəyə dəlalət etdiyini də anlayar.

Səndə vəcdə gəlmək halı yoxdursa,
Nadanlığa və təqlidə uyub kafir olma.

Həqiqət halları məcazi olmaz,
Hər kəs təriqətin sirlərini tapa bilməz.

Ey dost, həqiqət əhlindən mənasız söz çıxmaz,
Ancaq bunu ya sezmək, ya da onların sözlərini təsdiq etmək
lazımdır.

740. Sənə sözlərin imkanları və mənalarından danışdım,
Əgər ağılin başındadırsa, anlarsan.

Mənalarda son nəticəyə, məqsədə diqqət yetir,
Bu məsələdə lazım olan hər şeyə bir-bir əməl et.

Sözlərdən bənzətmə yolu ilə lazım olanları seç,
O biri mənalarından təmizlə.

Bu qayda əsaslı şəkildə qəbul edildiyi üçün
Buna aid daha bir neçə misal göstərim.

* * *

Gözə və dodağa işarə

Bax, bir gör, gözəlin gözündən nələr olur,
Bu məsələdə lazım olan hər şeyə əməl et.

745. Onun gözündən xəstəlik və məstlik meydana gəlir,

Ləlindən (dodağından) varlığın özü ortaya çıxır.

Onun gözündən bütün ürəklər məst və xumardır,
Dodağından bütün canlar gizlənidür.

Onun gözündən bütün ürəklər yaralıdır,
Ləl dodağı xəstə cana şəfadır.

Gözünə dünya görünməsə də,
Dodağı hər an bir lütf göstərir.

Bir an öz lütfü ilə ürəkləri oxşayır,
Bir an da çarəsizlərə çarə edir.

750. Şuxluğu ilə suya, torpağa can verir,
Üfürməklə göylərə od salır.

Onun hər naz-qəmzəsi bir tələ və dən olmuşdur,
O baxışa görə hər küncdə-bucaqda bir meyxana qurulmuşdur.

Qəmzəsi ilə varlığı qarət edir,
Öpüşü ilə yenidən varlığı dikəldir.

Gözündən qanımız daima qaynayıb-coşur,
Dodağından canımız daima heyrət içindədir.

Gözünün qəmzəsi ilə ürək ovlayır,
Dodağı işvə ilə cana can artırır.

755. Gözü ilə dodağından uzaqlaşmaq istədikdə
Bu biri “yox” deyir, o biri “bəli”.

Qəmzəsi ilə aləmin işini bitirir,
Öpüşü ilə hər an can oxşayır.

Ondan bir naz-qəmzə, bizdən isə can vermək,
Ondan bir öpüş, bizdən isə öpüb sormağ.

Bir göz qırpımında aləmdə insanlar bir-birinə dəydi, qiyamət
qopdu,
Ruhundan ruh üfurməsi ilə Adəm yarandı.

[İnsanlar] onun gözü ilə dodağı haqqında düşündüklərindən
Dünyada meypərəstliyi (şəraba səcdəni) özlərinə peşə etdilər.

760. İki gözünə də bütün aləm görünməz olurkən
Ona necə yuxu gələ bilər, o, necə məst ola bilər?

Bizim hamımızın varlığı ya məstlikdir, ya da yuxu,
Aləmlərin Rəbbinin yuxu ilə nə bağlılığı var?

Ağıl bundan yüz dəfə heyrətə düşdü,
Tanrı niyə: *“Bizim gözümüzün altında böyüyəsən,”**-dedi.

Saça işarə

Cananın zülfünə (saçına) dair söhbət çox uzundur,
Bu barədə danışmağa dəyərmə? Ora axı sirr yeridir!

O qıvrım saçın söhbətini məndən soruşma,
Məcnunların (dəlilərin) zəncirini tərpətmə.

765. Dünən gecə, doğrusu, onun boy-buxunundan söz saldım,
Saçının ucu mənə dedi: *“Bu sözü unut!”*

Bu saçlar düz olmaqdan çox, əyridir,
Buna görə də həqiqəti axtaranın yolu dolaşığa düşdü.

Bütün ürəklər onun üzündən zəncirə bağlandılar,
Bütün canlar ondan ötrü əzaba düşdülər.

Yüz minlərlə ürək hər tərəfdən o saçlardan asılmışdır,
Bir ürək belə onun halqasından qurtula bilmədi.

Əgər o qara saçını açıb dağıtsa,

Dünyada bir kafir belə qalmaz.

770. Və əgər saçını heç tərpedib dağıtmasa,
Dünyada bir mömin belə qalmaz.

Saçlarının halqası fitnə tələsi olduğu üçün
Şuxluqla onun başını bədənindən ayırdı.

Əgər saçı kəsilmişsə, nə qəm?
Axı gecə qısalarsa, gündüz uzanar.

O saçlarla ağıl karvanının yolunu kəsdi,
Öz əli ilə özünə düyün vurdu.

Saçı bir an belə aram olmaz,
Gah sabahı açar, gah da axşamı gətirər.

775. Üzü və saçlarından yüzlərlə gecə-gündüz doğar,
Saçları nə qəribə oyunlar çıxarar!

O ətirli saçın gözəl qoxusu ətrafa yayılan kimi
Adəmin palçığı dərhal yoğuruldu.

Bizim ürəyimizdə də o saçdan bir nişanə var,
Bir an belə onun kimi sakit durmaz.

Məhz onun üzündən hər an bir işi yenidən başladım,
Öz canımdan ümidimi üzdüm.

Saçları ona görə belə pərişandır ki,
Ürək onun üzündən alışıb-yanır.

* * *

Xəttə (üzdəki zərif tükə) işarə

780. Burada üz Tanrı gözəlliyinin əlamətidir.
Xətdən məqsəd Onun böyüklük qapısıdır.

Üzü gözəl bir xətt çəkərək:
“Bizdən başqa gözəl yoxdur”, -dedi.

Xətti can aləmini yaşıllığa bürüdü,
Ona görə də adını əbədilik yurdu qoydular.

Saçının qaralığından gündüzü gecə say,
Xəttindən dirilik çeşməsini arayıb-axtar.

Xətti dirilik suyunu necə içirsə,
Sən də **Xızır*** kimi o sudan iç.

785. Əgər üzünü və xəttini görsən, şübhəsiz ki,
Birlikdəki çoxluğu bir-bir bilər, anlarsan.

Saçından yenə də dünyanın işini anlarsan,
Xəttindən gizli sirləri oxuyarsan.

Gözəl üzündə xəttini görənlər oldu,
Mənim könlüm isə onun üzünü xəttində gördü.

Onun üzü "*Səbül-məsani*"dir,
Hər bir hərfi mənalar dənizidir.

Onun hər bir tükünün altında
Sirlər aləmindən minlərlə elm dənizi gizlənidir.

790. Cananın su kimi lətif və gözəl üzündəki xəttə baxıb
Qəlbindəki İlahi ərşini (göyünü) gör.

* * *

Xala işarə

O üzdəki nöqtəyə bənzəyən tək xal
Bütün varlığı əhatə edən dairənin mərkəzi, düz ortasıdır.

İki dünya dairəsinin xətti ondan meydana gəldi,
Adəmin mənlük və könül dairəsi də ondan meydana gəldi.

Qara bir nöqtə surəti olan qanlarla dolu könül
O xal üzündən dərdli və yaralıdır.

Xalına görə ürəyin halı yalnız qana bulaşmaqdır,
O mənzildən də (dodaqdan) kənara çıxmaq mümkün deyil.

795. Heç bir çoxluq birlikdən kənara çıxmaz,
Birliyin əslində iki nöqtə olmaz.

Bilmirəm ki, onun xalı qəlbimizin surətidir,
Yoxsa qəlbimiz onun gözəl üzündəki xalın surətidir?

Onun xalının surətindən ürək meydana gəldi,
Yoxsa ürəyin surəti oradan göründü?

Ürək onun üzündədir, yoxsa o, ürəkdədir?
Bu dolaşlıq sirr mənim üçün örtülü qaldı.

Əgər bizim bu ürəyimiz o xalın surətirsə,
Onda niyə o, müxtəlif hallara düşür?

800. Gah xumar gözü kimi xarabdır,
Gah da saçı kimi ızdırab içindədir (pərişandır).

Gah o aya bənzər üzü kimi işıqlıdır,
Gah da qara xalı kimi qaranlıqdır.

Gah məscid olur, gah da kilsədir,
Gah cəhənnəm olur, gah da behiştir.

Gah yeddinci qat göydən daha ucadır,
Gah da torpaq qalağının altına düşür.

Zahidlik və möminlikdən sonra yenidən
Şərabı, şamı və gözəli arayıb-axtarır.

* * *

On dördüncü sual

Şərab, şam və gözəlin mənası nədir?
Meyxanaya düşmək axı nə deməkdir?

Cavab

Şərab, şam və gözəl elə mənanın özüdür ki,

Hər bir surətdə özünü göstərir.

Şərab və şam ürfan nurunun zövqüdür,
Heç kimdən gizli olmayan gözəli gör.

Burada şərabdan məqsəd şüşə çıraq, şam-ışığıdır.
Gözəl isə ruhlar nurunun parıltısıdır.

O gözəldən Musanın ürəyinə elə bir qığılcım düşdü ki,
Şərabı-od, şamı-ağac oldu.

810. Şərab, şam və cam (şərab qabı) **Əsra gecəsinin*** nurudur,
Gözəl də həmin "Ayəti-Kübradır" (Məhəmmədin (s.) gördüyü
böyük dəlillərdir).

Şərab, şam və gözəl-üçü də [burada] hazırdır,
Gözəl sevməkdə sayqısızlıq etmə ha!

Sənsizlik şərabını bir an başına çək ki,
Bəlkə varlığının əlindən qurtulasan.

Mey iç ki, səni özündən qurtarsın,
Bir damcı boyda olan varlığını dənizə qovuşdursun.

Camı sevgilinin üzü olan şərabı iç,

Qədəhi sevgilinin şərab içən məst gözləri olan şərabi iç.

815. Şərabi saqisiz, camsız istə,
Şərab içən və saqini içən şərabi tələb et.

Əbədi olan Allahın üzünün qədəhindən
Saqisi *“Rəbbi onlara içirdəcəkdir”* ayəti olan şərabi iç.

Tərtəmiz şərab-səni məst olarkən
Varlıq pisliyindən təmizləyən şərabdır.

Şərab iç və özünü bu soyuqluqdan qurtar,
Çünki pis sərxoşluq yaxşı insanlıqdan daha yaxşıdır.

İlahi dərğahından uzaq olan üçün
Qaranlıqlar hicabı nurdan yaxşıdır.

820. Adəmə (qaranlıqdan) yüzlərlə kömək gəldiyi üçün
İblis nurdan əbədilik lənətlə qovuldu.

Yalnız özünü görə bildiyin ürək aynası
Pak olsa belə, nə faydası var?!

Sevgilinin üzündən bir işıq düşərsə,
Şərabda çoxlu qabarcıqlar meydana gələr.

Dünya və can da qabarcıqlar kimidir,
Qabarcıqlar övliyalar üçün qübbələrdir.

Əqli-küll o şərabla heyran olmuş, dəhşətə gəlmişdir,
Nəfsi-küll isə ona qulağı sırğalı bir qul olmuşdur.

825. Bütün aləm o şərabın bir meyxanəsinə bənzəyir,
Hər bir zərrənin qəlbi o şərabın qədəhidir.

Ağıl sərxoş, mələklər sərxoş, can da sərxoşdur,
Hava, torpaq, göy də məstdir.

Fələk onun üzündən tələş içində nə isə axtarır,
Hava onun qoxusunu duymaq ümidindədir.

Mələklər o saf şərabı təmiz bir küzədən içmişlər,
Onun çöküntüsündən bir qurtum da torpağa saçmışlar.

Yerdəki ünsürlər o bir qurtumdan sərxoş olmuşlar,
Gah suya, gah da oda düşmüşlər.

830. Torpağa düşən o bir qurtum şərabın qoxusundan
İnsan baş qaldıraraq göylərə qədər ucalmışdır.

Onun surəti ilə pərişan və qəmli bədən cana sahib olmuşdur,
Onun parlaqlığı ilə donmuş can ruh halına gəlmişdir.

Bir dünya xalqı o şəraba görə daima şaşqınlıq içindədir,
Daima ev-eşiyindən didərgin düşmüşdür.

Birisi o şərabın çöküntüsünün qoxusundan ağillanmışdır,
Birisi onun saf rəngindən danışır.

Birisi yarımca qurtumdan sadıq olmuşdur,
Birisi bir sürəhi şərəblə aşiq olmuşdur.

835. Birisi də hamısına:

Meyə*, **meyxanaya***, saqiyyə və mey içənə (baş vurmuşdur).

Hamısından dadsa da, ağzını açır [“Yenə də varmı”-deyir”].
Yüksək məqamlı, dəniz qəlbli rind isə

Varlığı tamamilə içərək,
Təsdiqdən də, inkardan da arxayındır.

Quru zahidlikdən də, əsassız sözlərdən də qurtularaq,
Meyxana pirinin ətəyindən tutmuşdur.

* * *

Meyxanaya işarə

Meyxana yolunu tutmaq-özündən keçmək, özünü unutmaqdır.
Biri zahid olsa belə, mənlikdən danışması küfrdür.

840. Sənə meyxanadan bir nişan göstərmişlər:
“Birlik- artıq şeylərin hamısını tərək etməkdir”.

Meyxana-bənzəri olmayan bir dünyadır,
Heç bir şeyin qayğısını çəkməyən aşıqlərin yeridir.

Meyxana-can quşunun yuvasıdır,
Meyxana-**laməkan aləminin*** astanasıdır.

Meyxana adamı olmaq tamamilə xarab olmaq, məhv olmaqdır,
Dünya belə bir adamın səhrasında ilğimdir.

Meyxana elə bir yerdir ki, həddi-hüdudu, sonu yoxdur,
Onun nə başlanğıcını, nə də sonunu görən var.

845. Əgər onun içində yüz il özünü ora-bura vursan,
Nə özünü, nə də başqasını tapa bilərsən.

Orada bir qrup əlsiz-ayaqsız adam var,

Hamısı da nə mömin, nə də kafirdir.

İnsana özünü unutduran şərabı başlarına çəkmişlər,
Bütün xeyirdən də, şərdən də əl çəkmişlər.

Hər biri dodaq və damaq toxunmamış bir şərab içmişdir.
Ar-namus da onları düşündürmür.

Vəcddən gələn anlaşılmaz sözləri,
Xəlvəti xəyalını, nuru və lütfü unutmuşlar.

850. Bir şərab qoxusu ilə hər şeyi unutmuş,
Yoxluq zövqü ilə məst uzanmışdır.

Əsa, tac, təsbeh və misvakı (diş fırçasını)
Şərab üçün girova qoymuş, hamısından paklanmışdır.

Palçığın içində yığıla-dura,
Gözlərindən yaş yerinə qan axır.

Gah sərxoşluqdan naz aləmində
Qatırlar kimi başını dik tutur.

Gah da üzqaralıqdan üzünü divara çevirir,
Bəzən də qırmızı sifətlə dar ağacında görünür.*

855. Gah sevgilisinin şövqü ilə səma' edərək
Çərxi-fələk (göy) kimi əlsiz-ayaqsız olur.

Çalğıçıdan eşitdiyi hər bir nəğmədən
O aləmdən ona bir vəcd yetişir.

Can səma'sı axı hərfdən, səsdən ibarət deyil,
Onun hər pərdəsində bir sirr gizlidir.

On qatlı **xirqəni*** başından sıyırıb atır.
Hər rəngdən, hər qoxudan qurtulur.

O saf şərabla bütün
Qara, yaşıl və sarı rəngləri yumuşdur.

860. Sufi saf meydən bir qədəh içərək
Onun vasitəsilə bütün vəsf və təriflərdən saf olmuşdur.

Canı ilə bu zibillik yerlərini təmizləyərək keçmiş,
Gördüklərinin yüzdə birini belə dilinə gətirməmişdir.

Şərab satan rindlərin ətəyindən tutmuş,
Şeyxlik, müridlikdən bezmiş, usanmışdır.

Şeyxlik, müridlik nədir? Bu, nə bağlılıqdır?
Bu, nə zahidlik, möminlik yeridir? Bu dəlilik nədir?

Böyüyə-kiciyə üz tutmaqdan
Büt*, **zünnar*** və **tərsalıq*** daha yaxşıdır.

* * *

On beşinci sual

865. De görüm büt, zünnar və tərsalıq (gavurluk)
Bu məqamda hamısı küfrdür, yoxsa nədir?

Cavab

Bu məqamda büt eşqin və vəhdətin (birliyin) rəmzidir,
Zünnar bağlamaq isə xidmətə bağlanmaqdır.

Küfr də, din də varlıqla bağlı olduğu üçün
Vəhdət (birlik) elə bütperəstliyin özüdür.

Bütün əşyalar, varlığın rəmzidir,
O cümlədən biri də elə bütdür.

Ey ağıllı insan, yaxşıca düşün,

Büt varlıq baxımından batil deyil.

870. Bil ki, bütü yaradan da ulu Tanrıdır,
Yaxşının yaratdığı hər bir şey yaxşıdır.

Mütləq Varlıq olan yerdə xeyir olar,
Əgər bir şeydə şər varsa, o başqa bir şeydəndir.

Əgər müsəlman bütün nə olduğu bilsəydi,
Anlardı ki, din elə bütperəstlikdir.

Müşrik də bütün mahiyyətini dərk etsəydi,
Heç öz dinindən azardımı?!

O, bütü yalnız görünən bir surət kimi gördü,
Ona görə də şəriətdə kafir oldu.

875. Əgər sən də onda gizli Haqqı görməsən,
Sənə də şəriətdə müsəlman deməzlər.

Həqiqi küfr kimə özünü göstərsə,
O, məcazi müsəlmanlıqdan bezir, usanır.

Hər bütdə gizli bir can vardır,
Hər küfrdə gizli bir iman vardır.

Həmişə küfr Haqqı anmaqdadır,
“Elə bir şey yoxdur ki...” * ayəti də deyir ki, burada qınanılması
bir şey yoxdur.

Nə deyim ki, yoldan uzaq düşdüm,
“Allah de” * ayətindən sonra “burax onları” * deyildi.

880. Kim bütün üzünü bu cür gözəl bəzədi?
Haqq istəməsəydi, kim bütperəst olardı?!

O etdi, o dedi; bu işləri quran o idi,
Yaxşı etdi, yaxşı dedi, elə yaxşı idi.

Bir gör, bir de və bir bil,
İmanın əsli də, budağı da bununla bitdi.

Bunu mən demirəm, Qur’andan eşit,
Allahın yaratdığında fərq yoxdur.*

* * *

Zünnara işarə

Diqqət etdim, hər işin əslini gördüm,

[Bildim ki,] zünnar xidmətə bağlanmağın əlamətidir.

885. Bilik sahibi hər bir sözü
Onun ilkin mənasında söylər.

Əgər kişisənsə, kişi kimi belini bağla,
“*Əhdə vəfa edim*”* -deyə əmr edilənlərin sırasına qoşul.

Bilik atına min, ibadət çövkəni ilə
Meydandan səadət topunu əlinə al.

Çoxlu məxluq yaratsalar da,
Səni ancaq bu iş üçün yaratdılar.

Mənevi hallar göz işığı olan [uşağa] bənzər,
Onun atası-elm, anası isə-əməldir (ibadətdir).

890. İnsan, sözsüz ki, atasız dünyaya gəlməz,
[Bu baxımdan] **Məsih*** dünyada yeganədir.

Cəfəngiyatı,şəriətə sığmayan sözləri,
Nur xəyalını, kəramət vasitələrini burax.

Sənin kəramətlərin Haqqa səcdə etməkdir,
Bundan başqa hər şey təkəbbürlük, ikiüzlülük və yersiz

qürurdan başqa bir şey deyil.

Burada yoxluğa aid olmayan hər şey
Təkəbbürdən və hiylədən ibarətdir.

Lənətə gəlmiş şeytandan da dəlilsiz-sübutsuz
Minlərcə kəramət meydana çıxmaqdadır.

895. Gah divardan, gah da damdan gəlir,
Gah ürəyə daxil olur, gah bədəndə gəzir.*

Sənin gizli hallarını da bilir,
Sənin daxilində küfr, günah işlər və üsyankarlıq yaradır.

İblis sənə imam oldu, sən də onun arxasında dayandın,
Ancaq onun etdiklərini sən necə yerinə yetirə bilərsən?

Əgər sənin kəramətin özünü göstərməkdədirsə,
Onda sən **Fir'onsan*** və bu dava allahlıq davasıdır.

Allahı tanıyan kəs
Əsla özünü göstərməz.

900. Sənin üzün tamamilə xalqa doğrudur, çalış
Özünü bu səbəbdən bəlaya salmayasan.

Əgər Allahı tanımayanlarla oturub-durarsan, heyvan kimi olarsan,
Tamamilə insanlıqdan çıxar, ünsürlər aləminə düşərsən.

Amandır, Allahı tanımayanlarla işin olmasın [yoxsa],
Yaranışından məhrum qalaraq, başı aşağı düşərsən.

Bu gözəl ömrünü nahaq yerə tələf etdin,
Heç düşünmədin ki, belə həyat nəyə yarayır?

Zahirə qapılan adamlar dağınıqlığa cəmiyyət dedilər,
Bir eşşəyi də özlərinə başçı (şeyx) seçdilər.

905. İndi başçılıq etmək cahillərə düşübdür,
Ona görə də camaatın halı pisləşibdir.

Bax gör ki, bir kor **Dəccal***
Dünyaya necə bir nümunə göndərmişdir.

Ey həssas insan, nümunə olaraq yenə
Dəccalın Cəssas adlı eşşəyinə bax.

Onun ardına düşən eşşəklərə bax,
Cahillik üzündən o eşşəyə qoşulmuşlar.

Peyğəmbər axır zamandan (qiyamətdən) danışarkən
Bir neçə yerdə bu məsələyə işarə etmişdir.

910. Bax gör ki, indi kor və kar çoban olmuşlar,
Dini elmlərin hamısı göyə çəkilmişdir.

Arada nə xeyirxahlıq, nə də abır-həya qaldı,
Heç kim cahillikdən utanmır.

Aləmin bütün halı-əhvalı tərsinədir,
Əgər sən ağıllısan, bax gör necədir?

İlahi dərğahından qovulan, Allah rəhmətindən uzaqlaşdırılan
kəsin
Atası yaxşıdır deyə, özü zamanın şeyxidir.

Xızır, atası və cəddi (ulu babası) yaxşı olan
O pis övladı (oğlanı) öldürdü.*

915. Ay eşşək, sən isə indi atası yaxşıdır deyə,
Səndən daha eşşək olan birini özünə şeyx etdin.

O, yaxşını pisdən seçə bilmədiyi halda,
Sənin içini necə təmizləyə bilər?

Ancaq oğulda atasının əlamətləri varsa,
Ona nə demək olar: Nur üstünə nur.

Xoş niyyətli və xoşbəxt oğul
Meyvə kimidir, təzə ağacın barına bənzər.

Ancaq yaxşını pisdən, pisi yaxşıdan
Ayırd edə bilməyəndən necə din şeyxi ola bilər?!

920. Müridlik din elmini öyrənmək və
Könül çırağını nurla işıqlandırmaqdır.

Heç kəs ölüdən əsla elm öyrənməmişdir,
Küldən çıraq yandırmamışdır.

Buna görə də mənim könlümdən keçir ki,
Öz belimə bir zünnar bağlayım [bu işdən vaz keçim].

Şöhrətim əsla buna görə deyil,
Şöhrətim var, ancaq ondan utanıram.

Bu işdə xəsis və qondarma adamlar mənə ortaqları üçün
İstəmirəm ki, kimsə məni tanısin.

925. Yenə də Allahdan bir ilham gəldi ki,
Axmaqlıqla İlahi hikmətini qınama.

Əgər ayaqyollarını, zibilləri təmizləyənlər olmasaydı,
şəhərlərdə
Bütün xalq təhlükə ilə üzləşərdi.

Hər bir cins öz cinsinə uyğunlaşır,
Dünya belədir, daha doğrusunu Allah bilir.

Ancaq insan olmayanın söhbətindən qaç,
İbadət istəyirsənsə, adətdən vaz keç.

Adətlə ibadət bir-birilə tutmaz.
Əgər ibadət edirsənsə, adəti burax.

* * *

Tərsalığa (gavurluğa) işarə

930. Tərsalıq hər şeydən ayrılmaq deməkdir,
Təqlid boyunduruğundan xilas olmaqdır, mən bunu belə
gördüm.

Müqəddəs birliyin dərğahı canın ibadət yeridir,

Simurqun yuvası bəqa aləmidir.

Bu iş **Ruhullahdan*** ortaya çıxdı,
Ruhülqüdüsdən* meydana gəldi,

Allahdan da sənin qarşında bir can var,
Bu, Ruhülqüdüsdən bir nişanədir.

Əgər **Nasut*** aləminə aid olan nəfsdən qurtulsan,
Lahut* aləminin müqəddəs dərgahına daxil olarsan.

935. Mələk kimi hər şeydən təcrid olan kəs
Ruhullah kimi göyün dördüncü qatına çıxar.

* * *

Təmsil

Südəmər uşaq anasının yanında
Beşikdə məhbəsdə olar.

O böyüyüb həddi-büluğa çatanda
Əgər kişidirsə, atasına yoldaş olur.

Ünsürlər-sənin, aşağı-analarındır,

Atan da uca göylərdir, sən isə uşaqsan (övladsan).

Ona görə də İsa göylərə qalxarkən dedi:
“Mən ucalara-atamın yanına gedirəm”.*

940. Sən də atanın canısan, atanın yanına get,
Yoldaşların gedirlər, sən də get.

Əgər uçan bir quş olmaq istəyirsənsə,
Bu pis dünyanı quzğunların qabağına at.

Bu qəddar dünyanı alçaqlara ver,
Çünki itdən başqa, ölü əti yeyən olmaz.

Soy-nəsil nədir ki?!* Sən özünə münasib adam tap,
Haqqa üz tut, soyu, nəsili burax.

Yoxluq dənizinə dalana
“Onların arasında soy nəsil [əlaqəsi] yoxdur”* ayəti uyğun gəlir.

945. Şəhvətdən meydana gələn münasibətdən
Təkəbbür və yersiz qürurdan başqa, bir şey hasil olmaz.

Əgər arada şəhvət olmasaydı,
Bütün soy-nəsilin hamısı bir əfsanə olardı.

Arada şəhvət olduğu üçün
Biri ana, o biri isə ata oldu.

Demirəm ki, ana, ya ata kimdir?
Onlara hörmət-izzətlə yanaşmaq lazımdır.

Bir ağlısızın adını bacı qoymuşsan,
Bir paxılı da qardaş adlandırırsan.

950. Öz düşməninə oğul deyirsən,
Başqalarını isə qohum-əqrəba adlandırırsan.

Mənə bir de görüm, dayı, əmi kimdir?
Onlardan dərd-qəmdən başqa nə əldə etdin?!

Səninlə bir yolda olan yoldaşların da
Səninlə bir oyun oynamaq, sənə gülmək istəyirlər, qardaşım.

Əgər onlarla bir an ciddi oturub-dursan,
Bilirsənmi, onlardan nə görəcəksən?!

Bunların hamısı nağıl-əfsanədir,
Canın üçün bunlar bir oyun-məsxərədir.

955. Mərdliklə mərdlər kimi özündən xilas ol,
Ancaq heç kəsin haqqını zayə etmə.

Şəriətdən bir dəqiqə belə qafil oldunsa,
İki aləmdə də dinsiz olursan.

Amandır, şəriət qaydalarını gözlə,
Ancaq özünü də qoru!

Qızıl və qadın dərd-qəmdən başqa bir şey deyil,
Onları Məryəm oğlu İsa kimi burax.

Hənifi* ol, hər məzhəb və bağlılıqdan asudə ol,
Rahib kimi din kilsəsinə gir.

960. Əgər sənin gözündə [Allahdan başqa] qeyrisi varsa,
Məsciddə də olsan, deməli, dinsizsən.

Əgər gözünün qarşısından başqasının görkəmi yox olsa,
Məzhəb sənin üçün kilsəyə dönəcək.

Bilmirəm, hansı halda olursansa, ol,
Nəfsinin əksinə davrandınsa, qurtulmusan.

Büt, zünnar, tərsalıq və zəng (zıncırov)-

Bunların hamısı ad-sanı, varlığı tərək etməyə işarədir*.

Əgər istəyirsən ki, Allahın seçilmiş bəndəsi olasan,
Doğruluğa, paklığa hazır ol.

965. Get, özünü özündən qurtar,
Hər an başqa bir imana bürün.

İçimizdə (batində) nəfsimiz kafir kimidir,
Zahirdə islam dinindən olmağa razılaşma.

Hər an imanını yenidən təzələ,
Müsəlman ol, müsəlman ol, müsəlman!

Çoxlu iman var ki, küfrdən doğar,
İman artıran küfr isə küfr deyil.

İkiüzlülüğü, təkəbbürlüğü və namusu at,
Xirqəni çıxar at və belinə zünnar bağla.

970. Pirimiz kimi küfrdə tək ol,
Əgər kişisənsə, ürəyini bir mərd insana ver.

Ürəyini birdəfəlik tərsazadəyə (gavur oğluna) ver,
Hər cür təsdiq və inkardan kənar ol.

* * *

Bütə işarə

Gavur balasının* bütü açıq-aşkar elə bir nurdur ki,
Bütlərin üzündən özünü göstərər.

O, bütün ürəkləri ovlar,
Gah müğənni, gah da saqi olar.

O nə gözəl çalğıcıdır ki, bir gözəl nəğməsi ilə
Yüzlərlə zahidin xırmanına od vurar.

975. O nə xoş saqidir ki, bir qədəhlə
Yüzlərlə yetmiş yaşlı qocanı sərxoş edər.

Gecəki sərxoşluqla təkyədə (xanəgahda)* olar,
Sufinin sehrini əfsanəyə döndərər.

Və əgər səhər çağı məscidə girsə,
Orada bir nəfəri belə ayıq qoymaz.

Məst, sərxoş halda mədrəsəyə getmə,
Fəqih* onun üzündən çarəsiz bir hala düşər, xumar olar.

Onun eşqindən zahidlər çarəsiz qalıblar,
Öz yurd-yuvalarından avara olublar.

980. Birini mömin, başqa birini kafir edən,
Bütün aləmi bir-birinə vuran odur.

Meyxana onun dodağından tikilmişdir,
Məscidlər üzündən nurlu olmuşdur.

Mənim bütün işlərim onunla düzəldi,
Onun sayəsində kafir nəfsdən qurtuldum.

Könlüm öz biliyim üzündən yüzlərcə qürur,
Böyüklük, yersiz təkəbbür və şübhə pərdələri ilə örtülmüşdü.

O büt sübh çağı [birdən] qapımdan içəri girdi,
Məni qəflət yuxusundan ayıltı.

985. Üzünün nuru ilə can xəlvəti işıqlandı,
O aydınlıq içində gördüm ki, mən kiməm.

Onun üzümə baxan kimi
Canımdan bir ah qopdu.

Mənə dedi ki, ey ikiüzlü dəli,
Bütün ömrünü ad-san qazanmaqla keçirmisən.

Bax gör ki, elm, zahidlik, təkəbbür və şəkk-şübhələr
Səni kimdən məhrum etdi, ey xam adam?

Yarım saat mənim üzümə baxmaq
Minlərlə illərin ibadətinə dəyər.

990. Xülasə, o aləmləri bəzəyən üz
Məni başdan-ayağa qədər mənə göstərdi.

Ömrümü zayə etdiyim, günlərimi boş keçirdiyim üçün
Xəcalətdən can üzüm qara oldu.

O ay, kimi, günəş kimi üzünü görəncə
Canımdan ümidimi üzdüm.

Bir qədəh doldurub mənə verdi,
Onun [şərabın] suyundan canıma od düşdü.

Sonra dedi: “Bu rəngsiz və qoxusuz şərabla
Varlıq lövhəndəki rəsmləri yu”.

995. O pak qədəhi içən kimi

Məstlikdən torpağa sərildim.

İndi bilmirəm: özümdəyəm, yoxsa yox?
Nə ayığam, nə də xumar və məstəm.

Gah gözləri kimi sərxoşam,
Gah da saçı kimi pərişanam.

Gah öz xasiyyətimə görə küllükdəyəm,
Gah da onun üzündən gül bağçasındayam.

* * *

Xatimə

O gül bağçasından bir qoxu aldım
Və onun adını "Gülşəni-raz" qoydum.

1000. Onda ürək sirlərindən elə güllər açılmışdır ki,
İndiyə qədər heç kəs onları belə tərifləməmişdir.

O gülşənin bütün süsənlərinin dilləri danışır,
Bütün nərgizlərinin gözləri görür.

Könül gözü ilə bir-bir diqqət yetir ki,

Gözünün önündən bu səkk-şübhə yox olsun.

Şəriətə aid nəql edilən sözlərlə əqli dəlillər və həqiqətlər [Tamamilə] saflanmış, təmizlənmişdir.

İnkar gözü ilə ona xor baxma,
Yoxsa güllər gözüne tikan kəsilər.

1005. Allahı tanımamağın əlaməti şükür etməməkdir,
Allahı tanımaq Haqqa təslim olmaqdadır!

Bütün bunları yazmaqda məqsəd budur ki,
Bir əziz insan mənə rəhmət oxusun.

Kitabı öz adımla bitirib sona yetirdim.
İlahi, sən onun aqibətini **Mahmud*** et.

İzahlar

Beyt (B.)3. Kaf və nun: Ərəb hərflərinin adlarıdır. Bu iki hərflə ərəbcə **kun** (ol) sözü düzəlir. Qur'ana görə (Bəqərə: 117; Yasin: 83) kainat və bütün varlıqlar Allahın **kun** (ol) əmri ilə yaranmışdır. Təsəvvüf ədəbiyyatında bu iki hərfin rəmzi mənası İlahi qüdrətin hikmətinə işarədir.

B.4. Dini əqidəyə görə Allah ilk öncə bir lövhə və bir qələm

yaratmış, sonra da qələmə əmr etmişdir ki, kainatda olacaq işlərin hamısını lövhəyə yazsın. Haqqın iradəsi və Tanrı nəfəsi mənasında işlənən qələm yoxluq lövhəsində minlərlə rəsm çəkir. Həmin rəsmlər zahiri aləmdə mövcud olan varlıqların surətləridir. Beytdəki “qüdrətinin qafı” ifadəsi ilə Şəbüstəri həm Allahın özünü göstərmək istəyinə, həm də “qüdrət” sözünün “qaf” hərfi ilə başlamasına işarə edərək şairlik məharətini də göstərir.

B.8. Cüz’ aləmi (cuz’i aləm). Allahın özünü göstərmək üçün yaratdığı aləmə deyilir. Küll aləmi (külli aləm) isə Mütləq Varlıq (İlahi) aləmidir.

B.10. Xəlq aləmi. Zaman və məkan daxilində olan aləmə deyilir. Ünsürlər, bitkilər, heyvan və cansız şeylər, ulduzlar və s. bura daxildir. Zaman və məkandan xaric aləm isə **əmr aləmi** adlanır (məsələn, ağıl və nəfs). Xəlq aləminə Nasut, Şəhadət və Mülk aləmi də deyilir.

B.15. Sufi inancına görə, Mütləq Varlıqdan (Allahdan) başqa, bir varlıq yoxdur. Buna görə də beytdə həmin varlıq bir nöqtəyə bənzədilmişdir. Bir nöqtənin sürətlə dövr etməsi gözə dairə şəklində göründüyü kimi, Mütləq Varlığın da zühuru gözə bir çox şeylər şəklində görünür.

B.19. “Əhəd” sözü ərəb dilində **“bir”** deməkdir, Allahın adlarından biridir. Əhməd də həzrət Məhəmmədin (s.) adlarından biridir. Bu iki söz arasındakı fərq yalnız “mim” hərfindədir. Sufilər Əhmədi (sonuncu peyğəmbəri-s.), eləcə də

kamil insanı Əhmədin-Allahın zühuru sayırlar. Sufilərə görə, bu aləm Əhədin Əhməd şəklində zühurundan ibarətdir. Beytin ikinci misrasında buna da işarə edilir.

B.20. *“Allahın yoluna çağırırıq”*.(Qur’an. Yusif: 108)

B.21. Cəmi-cəm. Sufilərin *süluk* (yola düşmə, mənəvi səfərə çıxma) zamanı çatdığı ikinci məqama deyilir. Bu məqama *Qeyb aləmi* də deyilir. Salik **cəmi-cəm** məqamında Allahı (həqiqət sultanını) görür. Bu məqam kamal məqamı sayılır. Bu məqamda sufi hər şeyi Haqqın zühuru sayır. Sülukun birinci mərhələsi isə *fərq* adlanır. Bu məqamda sufi yalnız xalqı görür.

B.25. Ənəlhəqq. Məşhur sufi şeyxi Hüseyin bin Mənsurun (öl.919) *“Mən haqqam”* mənasını verən sözüdür. Şeyxi bu sözüne görə dar ağacından asmışlar. Əslində isə, Mənsur *“Ənəlhəqq”* ifadəsini *“Mən yoxam, Haqq-təala vardır”* mənasında işlətmişdir.

B.33. Beytdəki hicri tarixi və ayı miladi tarixilə 1317-ci ilin dekabr ayına uyğun gəlir.

B.56. Əttar. Şeyx Fəridəddin Əttar (1120-1230) farsdilli sufi poeziyasının ən görkəmli nümayəndələrindən biridir. Sufizmə dair *“Əsrarnamə”, “Pəndnamə”, “Məntiqüt-teyr”* və s. kimi məsnəviləri və *“Təzkiyə-tül-övliya”* adlı bioqrafik nəsr əsəri ilə məşhurdur.

B.82. Musa. Məşhur peyğəmbərlərdəndir. Əsası ilə

möcüzə göstərmişdir. Beytdə ona işarə edilmişdir.

B.83. Eymən vadisi. Müqəddəs yer, Kənan eli. Musa peyğəmbərin Allahın səsini eşitdiyi yer (Tur dağı). Təsəvvüfdə “*qəlbin saflığı və təcəllini (Allahın nurunu) qəbul etmək səviyyəsinə yüksəlişi*” və “*Haqqın səsi eşidilən vəhdət vadisi*” mənalarında işlənir. Sufilər peyğəmbər və vəlilərin pak qəlbini də vadi adlandırırlar.

B.105. Təsbih. Lüğəvi mənası “*oxşama*”, “*bənzətmə*” deməkdir. Təsəvvüfdə tovhid (təkallahlıq) düşüncəsinin məntiqi baxımdan əsaslandırılması yollarından biri mənasında işlənir. Təsbih əhli Allahın böyüklüyünü və bənzərsizliyini əsaslandırmaq üçün bənzətmə üsuluna üstünlük verir. Onlar Qur’andakı bəzi ayətlərə (Maidə: 64; Ta ha: 20; Fəcr: 22) əsaslanaraq Allahı insana bənzədir, Tanrının cismi olduğunu iddia edirlər. Əslində isə, həmin ayətlərdə söylənilən fikirlər məcazi mənada işlənmişdir. Məhz buna görə də sufilər təsbih əhlinin fikirlərini rədd edərək, onları kor adlandırırlar. Şəbüstərinin də təsbih əhli haqqındakı fikirləri belədir. Misrada da məhz bu fikir vurğulanır.

B.105. Tənzih. Lüğəvi mənası “*təmizləndirmə*”, “*paklandırma*” deməkdir. Təsəvvüf ədəbiyyatında Allahın hər cür müqayisədən yüksəkdə dayandığını vurğulamaq yolunu tutmaq mənasında işlənir. Tənzih əhlinə görə, hər hansı bir fiziki və əqli düşüncə, ölçü və meyar Allahı vəsf etməkdə acizdir. Təsəvvüfdə, adətən, *tənzih* sözü *təsbih* sözü ilə qoşa

işlənir, çünki bunlar bir-biri ilə bağlı olduğu kimi, həm də əks anlayışlardır. Sufilər, o sıradan Şəbüstəri təsbih əhli kimi, tənzih əhlini də qəbul etmir və onları “*təkgözlü*” adlandırır.

B.106. Tənasüx. Ruhun bir qəlibdən digərinə keçməsi (*metempsixoz*) deməkdir. Bu ideyanı qəbul edənlərin fikrincə, insanın ruhu təkcə insana deyil, heyvanlara və cansız əşyalara da keçir. Sufilər bu cür baxışları rədd edirlər.

B.107. Etizal. Lüğəvi mənası “*bir yanı tutan*”, “*bir tərəfə çəkilən*” deməkdir. İslamda yunan fəlsəfəsinin təsiri ilə yaranan təlimin adına *etizai*, onu qəbul edənlərə isə *mötəzilə* deyilir. Sünnilərdən ayrılan bu təlimin nümayəndələrinin fikrincə, Allahın zati sifətləri yoxdur və cismi, məkanı olmadığı üçün görünməz. Onlar insanların gördüyü işlərdə Allah yazısını da inkar edirlər. Bu təlimə görə, Allah hər kəsin nə edəcəyini bilir, ancaq heç kimə hər hansı bir işi zorla qəbul etdirmir. Sufilər bu təlimin Allahın zati ilə bağlı yürütdükləri fikirləri qəbul etmirlər.

B.108. Zahir əhli. Sufilər elmi, biliyi iki yerə bölürlər: “*elmi-zahir*” və “*elmi-batin*”. Onlar “*elmi-zahir*” əhlini (zahir əhlini) “*əhli-şəriət*” və ya “*əhli-qal*” adlandırırlar. “**Elmi-batin**” sahibləri isə, sufilərdə “*əhli-ürfan*” və ya “*əhli-hal*” adları ilə tanınır. Sufilərə görə, zahir əhli sözə söykəndikləri üçün İlahi həqiqəti dərk etmir. Batin əhli (sufilər) isə İlahi həqiqəti içdə, könüldə arayıb-axtarırlar.

B.109. Kəlamçı. Müsəlmanlığın əsaslarını ağıl və dəlil-sübut yolu ilə izah edən təlimin (kəlam) nümayəndələrinə deyilir.

Kəlam təlimini ilk öncə mötəzilə alimləri təmsil etmişlər. “Kəlam” anlayışı əvəzinə “islam fəlsəfəsi” termini də işlənir. Bu təlimin daşıyıcıları isə *kəlamî* (kəlamçı) adlanır.

B.120. *“Elə bir an gəlir ki, Allahla bərabər oluram”.*(hədis)

B.124. Sufilərə görə, qara rəng və qaranlıq kamal mərtəbəsinə məxsus bir rəng və anlayışdır. Gecə öz qaranlığı ilə hər şeyi örtdüyü kimi, İlahi zətinin təcəllisi də hər şeyi-bütün məcazi varlıqları bürüyər, yox edər. Məhz buna görə də kamal rəngi qara nur sayılır və sufi xəlilələri (şeyxləri) də başlarına qara sarıq sarıyırlar.

B.135. Sufi inancına görə, varlıq yalnız Allahdan ibarətdir. Varlığın əksi olan yoxluq həqiqətdə olmayan bir anlayışdır və bu aləmin surətidir. Məhz buna görə də yoxluq varlıq qarşısında bir ayna kimi görünür. Başqa sözlə desək, aləm, yəni yoxluq aynada görünən surətlərə bənzəyir. Tanrı yoxluqda zühur etdiyi üçün yoxluq vardır.

B.139. *“Mən gizli xəzinə idim.* (hədis)

B.151. Sufi inancına görə, ürəyin tam ortasında qara bir nöqtə vardır ki, insanın mənəvi varlığının mərkəzidir. Həzrət Məhəmmədin (s.) də belə bir hədisi vardır: *“Möminin qəlbi Tanrı evidir”.* Beytdə də məhz bu fikir vurğulanır.

B.156. Əzəl. Əvvəli təsəvvür edilməyən zamanın başlanğıcına **əzəl**, sonu olmayan zamanın sonuna isə **əbədiyyət** deyilir. Başqa sözlə desək, əzəlin başlanğıcı,

əbədiyyətin isə sonu yoxdur. Bu mücərrəd anlayışların hər ikisi zaman mənasında ağla sığmır və sonsuzluğu bildirir. Beytin ikinci misrasında şair bu fikri konkret nümunə ilə təsdiqləyir: İncildə İsa peyğəmbərin təkrar yerə enəcəyi göstərilir. Hədislərdə də buna işarə edilir. Bu isə əzəllə əbədiyyətin üst-üstə düşməsi, yəni İsanın enməsi ilə Adəmin yaranmasının eyni zaman kəsiyində olması deməkdir.

B.168. Simurq. Əfsanəvi quş adıdır. Əttarın “Məntiqi-teyr” əsərində Simurq quşların padşahıdır. Təsəvvüfdə kamil insana və zahirən görünməyən eşqə işarə məqsədi ilə işlədilir.

B.168. Qaf dağı. Simurq və Ənqa quşlarının yaşadığı dağın adıdır. Təsəvvüfdə Qaf dağı nəfsin mənəvi yüksəliş məqamına deyilir.

B.168. Əraf. Cənnətlə cəhənnəm arasında yerləşən məkanın adıdır. Təsəvvüfdə savabla günahı bərabər olan insan üçün işlənir. Bu cür insanlar nə cənnətə, nə də cəhənnəmə yol tapa bilməyərək Ərafda yerləşdirilir.

B.169. Beytin mənası Qur'anın Həcc surəsinin 47-ci ayətindən alınmışdır: *“Rəbbin dərgahında olan bir gün sizin saydığınızın (hesabladığınız vaxtın) min ili kimidir”*. Sufilər Allahdan başqa, bütün varlığı “aləm” adlandırır və onu, əsasən, iki yerə bölürlər: dünya (yaşadığımız aləm) və axirət (ölümdən sonrakı aləm). Başqa bir bölgüyə görə, beş aləm vardır: Zat (Lahut) aləmi, ilk təəyyün aləmi, Mələkut aləmi, Nasut aləmi, insan aləmi. Zat (Lahut) aləmində Mütləq Varlıq olan Allah heç

bir sifətlə vəsf edilməz. İkinci aləmdə Allah zühura meyl edir və qələmlə lövhü yaradır. Mələkut aləmində eşyanın həqiqətləri Allah bilgisində sabit olur və sifətlər, ruhlar aləmi ortaya çıxır. Zaman və məkən xaricində olan bu üç aləm Qeyb və Əmr aləmi də adlanır. Dördüncü-Nasut aləmində Allah bilgisində sabit olan həqiqətlər ortaya çıxır. Beşinci-İnsan aləmi isə bu dörd aləmin cəmi olan varlığa deyilir. Son iki aləm həm də Əyn və Xalq –Şəhadət aləmi adlanır. Qur'ana görə Mələkut aləminin bir günü Nasut aləminin min ilinə bərabərdir. Yuxardakı beytdə də məhz bu fikir vurğulanır, daha doğrusu, beytdə Qur'anın yuxarıdakı ayəti təfsir şəklində ifadə olunmuşdur.

B.170. *“Görmədiyiniz şeylər”.* (Qur'an, Haqqə: 39)

B.171. Cabəlqa, Çəbalsa. Əfsanəvi və xəyali şəhər adlarıdır. Rəvayətə görə, onların birincisi qərbdə, ikincisi isə şərqdə imiş. Yaxşı insanlar öldükdən sonra yerləri Cabəlqa, pis adamların yeri isə Cabəlsa imiş. Təsəvvüfdə salikin həqiqətə qovuşmaq üçün keçdiyi mənzil mənasında işlənir: ilk mənzil Cabəlqa, son mənzil isə Cabəlsa sayılır.

B.173. *“Yeddi [qat] göyü və bir o qədər də yeri yaradan Allahdır”.* (Qur'an, Talaq: 12)

B.173. İbn Abbas. Abdullah bin Abbas bin Əbdül Müttəlib (öl. 688)-Qur'anın təfsiri və hədis üzrə ilk alimlərdən sayılır. Məhəmməd peyğəmbərin (s.) əmisi oğludur. Abbasilər sülaləsi onun nəslindəndir.

B.185. Dini qaynaqlarda Məhəmməd peyğəmbərin(s.) dilindən deyilmiş “*qoca qarılar dinində olun*” fikri qeydə alınmışdır. “Gülşəni-raz”ı şərh edən Lahici yazır ki, bu ifadədən məqsəd şəriət əmrlərini yazmağa səy göstərməmək və onları olduğu kimi qəbul etməkdir. Allahı tanıma və Ona qovuşma barəsində isə belə bir qadağa yoxdur. Beytdə də məhz bu fikir vurğulanır.

B.189. Xəlil. “Dost”, “sevgili” deməkdir. İbrahim peyğəmbərin ləqəbi Xəlilullahdır. İbrahim peyğəmbərin qəlbində Allah sevgisindən başqa, heç bir məxluqun məhəbbəti olmadığı üçün bu ləqəbi qazanmışdır. Beytdə də məhz bu fikir vurğulanır.

B.191. “*Mən batanları [batan ulduzları] sevmirəm*”. (Qur’an, Ən’am: 76)

B.191. Musayi-İmran. Musa peyğəmbər.

B.193. İkinci misrada dırnaq içərisində verilən cümlələr Qur’anın Əraf surəsinin 143-cü ayətindən götürülmüşdür və Tur dağında Allahı görmək istəyən Musa peyğəmbər haqqındadır.

B.194. Beytin birinci misrasında həqiqət kəhrəbaya, insan varlığı isə saman çöpünə bənzədilmişdir. Kəhrəbada özünə cəkmə (elektrik) xüsusiyyəti var, saman çöpünü özünə çəkir. Müəllifə görə, insan həqiqət mərhələsinə çatdıqda onun varlığı saman çöpünə dönərək Haqqa doğru cəzb edilir, Ona (Allaha) qovuşur.

B.195. Təcəlli. Sözü lüğəvi mənası “aşkar olma”, “görünmə” deməkdir. Təsəvvüf ədəbiyyatında “*qeybdən gələn və insan qəlbində özünü göstərən nurlar*” anlamında işlənir. Beytdə də təcəlli sözü elə bu anlamda işlənmişdir. Şair bu beytdə belə bir fikri vurğulayır ki, İlahi nuru insan qəlbində görünən kimi, onun varlığı (varlıq dağı) yox olur, torpağa dönür, çökür, əzilir. Bu anda insan özünü (varlığını) unudur və yalnız Allahı görür. Təcəlli anında arif adam (sufi) Haqqı bəsirət gözü ilə qəlbinin aynasında görür. Təcəllinin bir neçə mərhələsi vardır (Ətraflı bax: N.Göyüşov. Təsəvvüf anlamları və dərvişlik rəmzləri. B., 2001)

B.196. Cazibə. Lüğəvi mənası cəzb etmə, özünə çəkmə deməkdir. Təsəvvüfdə Allahın yaratdığı insanı-qulunu özünə çəkməsi anlamında işlənir. Cazibə ilə insanın varlığı yox olur və onda Haqq varlığı özünü göstərir. Cazibənin (cəzbənin) iki növü vardır: dərvişin (salikin) özünün çalışması yolu ilə Haqqa doğru yönəlməsi, cəzb edilməsi və İlahi cazibə ilə Haqqa doğru cəzb edilməsi.

B.198. Ümmihani. Məhəmməd peyğəmbərin (s.) əmisi qızı və zövcəsi, imam Əlinin (ə.) bacısıdır. Rəvayətə görə, peyğəmbər merac gecəsi Ümmihaninin evində olmuşdur. Beytdə də bu söz məhz həmin münasibətlə işlənmişdir. Meracın peyğəmbərin başqa bir zövcəsinin-Ayişənin evində olması ilə bağlı rəvayət də vardır. Ancaq bu hadisənin Ümmihaninin evində olması daha məşhurdur. Nizami Gəncəvi

də “Xosrov və Şirin” məsnəvisində məhz bunu qeyd etmişdir.

B.199. Beytin birinci misrasında “kaf” hərfi “kovneyn” (iki dünya) sözünün ilk həfinə işarə mənasında işlənmişdir.

B.199. Qabi-qövseyn. Dini və klassik bədii ədəbiyyatda tez-tez işlənən ifadələrdəndir. Məhəmməd peyğəmbərin (s.) merac gecəsi zamanı Allaha yaxınlığını bildirmək məqsədilə işlədilir (bax: Qur’an, Nəcm: 9) . İfadənin lüğəvi mənası “*iki yaya qədər olan məsafə*” deməkdir. Qədimdə ərəblər üz-üzə gələrkən dostluq əlaməti kimi yaylarını (oxlarını) bir-birinə yaxınlaşdırarmışlar. Peyğəmbərimizlə (s.) Allah arasındakı məsafə də elə bu qədər (iki yay arasındakı məsafə ölçüsündə) olmuşdur.

B.202. Ərəz. Cövhərlə bağlı olan və müstəqil varlığı olmayan anlayışa (forma, aksidensiya) deyilir. Hər hansı bir maddə və ya cisim (məsələn, meyvə) cövhərdir; onun rəngi, qoxusu, şəkli isə ərəzdır. Əgər cismin özü varsa, deməli, ərəz də vardır. Təsəvvüfdə ərəz çox zaman cövhər sözü ilə birgə işlənir. Cövhər sufilərə görə, İlahi nəfəsdir. İlk cövhər isə Məhəmməd (s.) nuru sayılır.

B.203. Fatihə, İxlas. Qur’anın 1-ci və 112-ci surələrinin adlarıdır.

B.204. Əqli-küll. Təsəvvüfdə “*bütün varlıqların əsası*” mənasında işlənir. Sufilərə görə, əvvəl külli əql, yəni Məhəmmədin (s.) nuru, sonra isə başqa varlıqlar yaranmışdır.

B.204. Bəsmələ. *Bismillahir-rəhmanir-rəhim* ifadəsinin

qısaltılmış şəklinə deyilir. On doqquz hərfdən ibarətdir. Dəstəmaz alarkən, yemək-içməyə, mübarək işə başlarkən bəsmələ çəkmək Peyğəmbərimizdən qalan bir sünətdir (adətdir) . Qur'andakı surələr bir-birindən bəsmələ ilə ayrılır, başqa sözlə, hər bir surənin ilk ayəsindən qabaq bəsmələ işlənir.

B.205. Nəfsi-küll. Təsəvvüfdə aləmin canı, kainatın ruhu mənasında işlənir. Burada isə Qur'anın Nur surəsindəki 35-ci ayətə işarə məqsədilə işlənmişdir. Həmin ayətdə deyilir: *“Allah göylərin və yer üzünün nurudur. Onun nuru elə bil içində çıraq olan bir qəndildir. Çıraq şüşə içindədir. Şüşə də elə bil inci kimi parlayan bir ulduzdur...”* Beytdə nəfsi-küll bu çırağa bənzədilmişdir.

B.205. Nur ayəti. Yuxarıda qeyd olunan Nur surəsinin 35-ci ayəti bu adla məşhurdur.

B.206. Ərşi-Rəhman. Allahın Ərşi deməkdir. Ərş göy aləminin ən yüksək zirvəsidir. O, bütün cismani dünyanı əhatə edir. Haqqın taxtı Ərşdədir. Təsəvvüfdə Ərş kamil insanın qəlbinə işarə məqsədilə işlədilir. Sufilər kainatın ən üst qatına **Ərş**, ən son qatına isə **Fərs** deyirlər. Ərş sözü çox zaman Kürsü sözü ilə qoşa işlənir. Bu anlamların hər ikisinin kökündə Qur'an dayanır. Kürsü Allahın sifətlərinin təcəllisi yeridir.

B.206. Ayətül-Kürsi. Qur'anın Bəqərə surəsinin 255-ci ayəti belə adlanır.

B.207. Səbül-məsani. Qur'anın ilk surəsi Fatihə yeddi

ayətdən ibarət olduğu üçün ona bu ad verilmişdir. Türk alimi Ə.Gölpınarlıya görə, bu surəni yeddi qat göylərə də bənzədirlər. Hürufilər isə Fatihə surəsindəki yeddi ayət ilə üzdəki qara xətt (iki qaş, dörd kirpik, bir saç) arasında müəyyən bir bağlılıq görürlər.

B.223. Zətül-bürüc. Bürclərin yerləşdiyi göyə deyilir.

B.224-225. Bu beytlərdə on iki bürcün adları verilmişdir: Həməl (qoç), Səvr (öküz), Cövza (ekizlər), Sərətən (xərçəng), Şir (daha çox Əsəd adı ilə məşhurdur), Sünbülə (vaşaq), Mizan (Tərəzi), Əqrəb, Qövs (ox), Cədy (oğlaq), Dəlv (dolça), Hut (balıq).

B.227. Keyvan (Zühəl), Bərcis (Müştəri)-planet adlarıdır; birincisi Saturn, ikincisi Yupiterdir.

B.228. Mərrix-planet adıdır (Mars).

B.229. Zöhrə, Ütarid-ulduz adlarıdır; birincisi Venera, ikincisi Merkuridir.

B.231. Bəhram-planet adıdır (Mars).

B.234. Beytin ilk misrasında Ayın hilal halından əks halına gələnə qədərki vaxta işarə edilir. Ayın bu cür hərəkəti 28 gün və neçə saata bərabərdir. Məhz buna görə də qəməri təqvimini ilə bəzi aylar 28 günə, bəziləri isə 29 və ya 30 günə bərabərdir.

B.235. Beytin ilk misrasının məzmunu (Qur'anın Yasin surəsinin 39-cu ayəsindən alınmışdır: *“Biz ay üçün də*

mənzillər müəyyən etdik. Nəyahət, o, dönüb xurma ağacının quru və əyri budağı, kimi(hilal şəklində) olar”.

B.255. Həyula. Yunan mənşəli olan bu sözün mənası “maddə”, “cisimlərin əsli olan maddə” deməkdir. Həyula görünür və mövcud da deyil, o, ancaq ağılla dərk ediləndir. Bütün cisimlər arasında olan mütləq həyulaya “*ünsürü-əzəm*” (böyük ünsür) deyilir.

B.260. Külli əql. Bax: B.204, Əqli-küll.

B.264. Beytin məzmunu Qur’anın Əhzab surəsinin 72-ci ayətindən alınmışdır: “*Biz əmanəti [Allah itaət və ibadəti, şər’i hökmləri yerinə yetirməyi] göylərə, yerə və dağlara təklif etdik. Onlar onu götürməkdən qorxub çəkildilər. Çox zalım və cahil olan insan isə onu götürdü*”. Sufilərə görə, bu ayətdəki əmanət Tanrının zati zühuru mənasında işlənmişdir. Ayətdəki “*zalım*” (çox zalım) sözü isə, onların fikrincə, burada qaranlıq, yoxluq mənasını daşıyır. Qaranlıq da məlum olduğu kimi, nurun ziddidir. İnsan ən son yarandığı üçün o, nurun üzə çıxmasının əlamətidir. Ümumiyyətlə, bu ayətdə zahirən insanda olan pis keyfiyyətlərdən danışılır, əslində isə, o təriflənir.

B.271. Əski baxışlara görə, dünyanın dördüdə bir hissəsində həyat vardır. Həmin hissə “*rub’i-məskun*” adlanır və yeddi iqlimə bölünürdü.

B.274. Təbii qüvvət. Bu ifadə insanın təbiətində qeyri-ixtiyari olaraq, öz-özünə yaranıb işləyən qüvvətə deyilir. Bu qüvvələrin sayı ondur: həzm etmək, artıq şeyləri bədəndən yox

etmək, düşünmək, qavramaq, görmək, eşitmək və s. Şair bunların hər birini yaranma baxımından min sayaraq, insanın təbii qüvvətinin on min olduğunu deyir.

B.300-301. Farsca mətndə “varlıq” sözünün qarşılığı “hoviyyət”dir. Bu sözün ilk hərfi ərəb əlifbasında iki gözlüdür: Bu hərf Allah sözündə işləndikdə isə (bu zaman sonda yazılır), bir gözlü olur: ﷲ. Şair vəhdəti-birliyi açıqlamaq üçün bu imla qaydasını nümunə olaraq verir.

B.302. Bərzəx. Dünya ilə axirət arasındakı aləm. Təsəvvüfdə ruhlar və cismani aləm, mənə və maddi aləm arasında orta bir aləm mənasında işlənir. Bərzəx aləmindəki həyatda dünyanın nizamı üçün həm duyğu, həm də iradə ilə (istəklə) hərəkət vardır.

B.306. Beytdəki “əyn” və “ğəyn” ərəb hərflərinin adlarıdır. Bir nöqtə ilə fərqlənən bu hərflər müəyyən mənə da bildirir. Əyn-*həqiqət* və göz mənalarını, ğəyn isə *bulud* və *örtmək* mənalarını ifadə edir. Beytdə bu iki hərfin şəkil fərqlərinə və mənalarına işarə edilir.

B.312. Müsafir (yolçu) və ya **salik** sözləri sufi ədəbiyyatında həqiqətə qovuşmaq üçün mənəvi səfərə çıxan kamil insan mənasında işlənir.

B.327. Cəzbə. Bax: B.196. Cazibə.

B.330. Siccin. Daim, sabit və möhkəm deməkdir. Cəhənnəmdə yer (zindan) adı da belə adlanır. Burada ikinci mənədadır.

B.330. İlliyyin. Ərşdə, yeddinci göydə olan yerin adıdır. Möminlərin öldükdən sonra ruhlarının məskəni. Burada cənnət mənasında işlənmişdir.

B.332. İdris. İlk dəfə qələmlə yazı yazan və iynə ilə tikiş tikən peyğəmbərdir. Diri olaraq göyə qaldırılmışdır.

B.336. İsa peyğəmbər də İdris peyğəmbər kimi göyə qalxmışdır. Bu barədə istər İncildə, istərsə də Qur'anda qeydlər vardır.

B.340-341. Sufielərə görə, peyğəmbərdə iki mənəvi keyfiyyət vardır: vilayət, nübüvvət. Vilayət (vəlilik) peyğəmbərin iç üzüdür. O, Allahdan vilayəti ilə əmr alır və möcüzə göstərir. Nübüvvəti, yəni risaləti və ya elciliyi isə Allahdan aldığı əmrləri xalqa bildirməsi yolu ilə həyata keçirilir. Peyğəmbər olmayan vəli Allahdan əmr almayınca kəramət göstərməz və onun İlahi ilə əlaqəsi də gizlidir. Məhz buna görə də beytdə vurğulanır ki, vəlidə vilayəti gizlidir, hamı onun "vəli"-Allahın dostu olduğunu bilmir.

B.343. Beytdəki dırnaq içərisində verilən ifadələr Qur'anın Ali-İmran surəsinin 31-ci ayətləridir.

B.369-371. Şəbüstəri peyğəmbərliklə (nübüvvətlə) vilayəti bir dairə şəklində açıqlayır. Dairənin yarısı nübüvvət, yarısı isə vilayətdir. Bu dairə Adəm peyğəmbərlə başlayır və başladığı nöqtənin qarşısında duran Məhəmməd peyğəmbərlə (s.) bitir. O həzrətdən sonra nübüvvətin iç üzü olan vilayət dövrü başlanır. Bu dövr isə imam Əli (ə.) ilə başlanır və on ikinci

imamla-Mehdi (ə.) ilə bitir. Bu fikir sonrakı beytlərdə də (390-394) vurğulanır.

B.380. Məhəmməd peyğəmbərin (s.) kölgəsinin olmaması ilə bağlı rəvayət vardır.

B.383. “*Əmr edildiyin kimi düz ol*”. (Qur’an, Hud: 112)

B.385. Rəvayətlərdə Məhəmməd peyğəmbərin (s.) belə bir fikir söyləməsi (“*Şeytan mənim əlimdə müsəlman oldu*”) göstərilir.

B.402. Məşhur bir hədisdə Allahın adı ilə buyurulur: “*Qul nafilələrə, yəni ibadətlərə davam edə-edə mənə yaxınlaşır. Nəhayət, mən onu sevirəm*”. Bəndə ilə Allahın bu yaxınlığını sufilər “*qürbi-nəvafil*” adlandırırlar. Şəbüstəri isə bu beytdə həmin yaxınlaşma məqamının “*la ilahə illəllah*” ziki ilə qazanılacağını bildirir. Beytdə həmin ifadədəki “*la*”(yoxdur) hissəciyi süpürgəyə bənzədilir. Həmin süpürgə ilə insan öz qəlbində olan Haqdan başqa, hər şeyi süpürüb atmalıdır.

B.413. Arif. Sözü lüğəvi mənası bilici, müdrik deməkdir. Təsəvvüfdə isə kamil insan mənasında işlənir. Haqqı, həqiqəti kifayət qədər bilən, tanıyan, batini aydınlıq tapan adama kamil insan deyilir. “Arif” sözünün rəmzi açıqlaması (hər bir hərfin rəmzi mənası) belədir: əyn-ali himmət sahibi; əlif-Haqq ilə ülfət tapmaq; re-Haqqın rəhmətini qazanmaq; fe-fəzilət və fəna yolçusu.

B.419. Beytdə təsəvvüf ədəbiyyatında geniş yayılmış “*bəzmi-ələst*” adı ilə tanınan bir məsələdən danışır. Qur’anın

Əraf surəsinin 172-ci ayətində Allah ruhlara üz tutaraq: “*Mən sizin Rəbbiniz deyiləmmi*”, -deyə soruşduqda ruhlar belə cavab verir: “*Bəli, Rəbbimizsən*”. Sufilər bu ayətlərə söykənərək hesab edirlər ki, hələ xilqət yaranmazdan öncə bəşər ruhu ilə Allah arasında ünsiyyət və əhd bağlama olmuşdur. Onlar bu ünsiyyəti əsas tutaraq belə bir nəticəyə gəlirlər ki, hələ kainat yaranmazdan qabaq ruhlar arasında birlik olmuşdur. Məhz buna görə də bəşər ruhu bu dünyada özünü qərib sayaraq, əslinə qayıtmağa-Allaha qovuşmağa can atır.

B.426. “*Doğru yola yönəldə bilməzsən*”.(Qur’an, Qəsəs: 56)

B.440. “*Elə bir şey yoxdur ki...*”(Qur’an, Hicr: 21)

B.441. Beytdəki “*həllac*” sözünün lüğəvi mənası “pambıq təmizləyən” deməkdir. Bu söz həm də Mənsur bin Həllacın adında vardır. Şairin də məqsədi Mənsur bin Həllacın “*ənəlhəqq*” deyiminə işarə etməkdir.

B.443. Vahid (tək), **Qəhhar** (qəhr edən)-Allahın məşhur adlarıdır.

B.453. Təəyyün. Aşkar olma, bəlli olma, bir-birindən seçilmə deməkdir. Sufilərə görə, Haqqın zatında hər şey vardır, ancaq görünməz-bilinməz şəkildədir. Varlıqların Ondan təcəlli yolu ilə çıxması **təəyyün** şəkildə özünü göstərir. Sufi üçün **təəyyünlər** pərdələrdən ibarətdir. Haqqa yüksələn salik onları bir-bir qaldıraraq, həqiqi varlığa qovuşur və onda

yox olur.

B.454. Beytdəki “*hülul*” sözü Allahın zatının insanda təcəssümü mənasında işlənir. İttihad sözü isə bəndə ilə Allahın birləşməsi deməkdir. Sufilər bu fikirlərin hər ikisini batil sayır, çünki varlıq yalnız Allaha məxsusdur.

B.505. “*Sanki dünən bunlar yox imiş*”.(Qur’an, Yunus: 24)

B.538. Cəbr. Adətən, ixtiyar sözü ilə qoşa işlənən bu söz sufizmdə hər şeyin Allahın iradəsi ilə bağlılığı mənasını daşıyır. Bu mənada belə fikir vurğulanır ki, hər şey Allahın əlindədir, insan Haqqın qüdrəti qarşısında heç nəyə qadir deyil. Bu sözlə bağlı sonralar Cəbriyyə adlanan təlim ortaya çıxmışdır. Cəbriyyə tərəfdarları hesab edirdilər ki, insan öz əməllərini məcburi (“cəbr” sözü ilə eyniköklüdür) şəkildə yerinə yetirir. **Qədəriyyə** təlimi tərəfdarları isə Cəbriyyənin əksinə olaraq hesab edirdilər ki, insan öz əməllərini Allahın yazısı ilə deyil, öz ixtiyarları ilə yerinə yetirir. Bu firqə **Mötəzilə** adı ilə də tanınır. Şəbüstəri Qədəriyyə tərəfdarlarını rədd edərək onları atəşpərəstlərə bənzədir.

B.539. Yəzdan. Atəşpərəstlərdə xeyir allahının adıdır. Daha çox Hörmüz adı ilə tanınır.

B.539. Əhrimən. Atəşpərəstlərdə şər allahının adıdır.

B.545-547. Bu beytlərdə Adəm peyğəmbərdən və İblisdən danışılır. Günah işlədən, sonra isə tövbə edərək “seçilmiş qul” olan Adəm peyğəmbərdir; İlahi dərğahından qovularaq, lənət

qazanan isə İblisdir.

B.549. Əbu Cəhl. Məhəmməd peyğəmbərin ilk düşmənlərindən olan Əmr bin Hişam Məxzumun ləqəbidir. “Nadanlığın atası” mənasını daşıyan bu ləqəbi ona Peyğəmbərimiz (s.) vermişdir.

B.568. Nisan-Aprəl ayı.

B.579. Nəhv və sərf. Ərəb dilində qrammatikanın bölmələrinin (morfologiya və sintaksis) adlarıdır.

B.585. Qal elmi. “Elmi-zahir” də deyilir (bax: B.108-in izahı). Qal elmi sözə söykənir, buna görə də İlahi həqiqəti qavraya bilmir. Bu elm zahiri biliklərdən, şəriətdən bəhs edir. Buna görə də sufilər şəriət əhlini “əhli-qal” adlandırırlar.

B.588. Hal elmi. “Elmi-batin” adı ilə də tanınır. Hal elmi İlahi həqiqəti içdə, qəlbə axtarır. Təsəvvüfdə mərifət sahiblərinin, ariflərin elmi mənasında işlənir.

B.589. Burada söhbət “*qal elmindən*” gedir (bax: B.585-in izahı).

B.593. Peyğəmbərin (s.) bu məzmununda (“*İçində şəkil olan evə mələk girməz*”) hədisi vardır.

B.605. Beytdə söhbət cəhənnəmdə olan qıl körpüdən (*sirat*) gedir.

B.621. “Danışan nəfs”. Ərəb dilində “*nəfsi-nətiqə*” adlanan bu ifadə insanın mənəviyyatı anlamında işlənir. “Danışan nəfs” insandakı idrakdan və Allahı tanımaqdan ibarətdir.

B.622. “Küllî-nəfs”. Bax: B.205. **“Nəfsi-küll”.**

B.665. Beytin ikinci misrasının məzmunu Qur'anın Qiyamət surəsinin 29-cu ayətindən ibarətdir.

B.667. *“...dümdüz bir qala olur və sən görməyəcəksən”.* (Qur'an, Ta ha: 106-107)

B.670. *“Yer üzündə olan hər kəs fanidir”.* (Qur'an, Rəhman: 26)

B.670. *“Lakin onlar yeni yaradılış barəsində şübhə içindədirlər”.*(Qur'an, Qaf: 15)

B.688. *“Bütün sirlərin aşkar olacağı gün”.* (Qur'an, Tariq: 9)

B.697. *“Rəbbi onlara içirdəcəkdir”.* (Qur'an, Dəhr: 21)

B.700. Təqva. Nəfsi pisliklərdən qorumaq, pəhrizkarlıq, çəkinmək. Dindarlıq, möminlik anlamlarında da işlənir.

B.706. Ənqa. Qaf dağında yaşayan əfsanəvi bir quşdur. Zümrüdi-ənqa, Simurq da adlanır. Təsəvvüfdə saf eşq Ənqa ilə müqayisə edilir. Haqqın mərifəti Ənqa anlamı ilə verilir.

B.762. *“Bizim gözümüzün altında böyüyəsən”.* (Qur'an, Ta ha: 39). Bu ayətdə Musa peyğəmbərin uşaq ikən bir sandığa qoyulub Nil çayına buraxılmasından bəhs edilir .

B.784. Xızır. Zülmətə gedərək orada dirilik suyu içib, əbədi həyat qazanmış peyğəmbərdir. Beytdə də həmin məsələyə işarə edilir. Xızır adı ilə də tanınır. Xalq dastanlarında Xızır çox zaman dara düşənlərə, qəriblərə kömək edir. Ədəbiyyatda Xızır əbədi həyat və yaşıllıq rəmzi kimi işlənir.

B.810. Əsra gecəsi-Merac gecəsi deməkdir.

B.835. Mey. Sufi ədəbiyyatında mey Haqqı xatırlamaqla arifin qəlbində yaranan və onu məst edən zövqə deyilir. Mey, ümumiyyətlə, eşqin rəmzidir və Haqqın təcəllisinə işarədir.

B.835. Meyxana. Təsəvvüfdə kamil mürşidin, eləcə də sufinin və ya sufi şeyxinin saf qəlbinə və Lahut aləminə işarə mənasında işlənir.

B.842. Laməkan aləmi. Məkandan xaric olan aləmə deyilir. Sufi təsəvvürünə görə, Qeyb aləmi, İlahi aləm, ağıl və nəfs aləmi laməkandır. Dünya və kainatdan ibarət olan məkənin ölçüsü və hüdudları vardır, laməkan isə sonsuzdur.

B.854. Beytin ikinci misrasında şair *“qırmızı sifətlə dar ağacında görünür”*, -dedikdə Mənsur Həllaca işarə edir.

B.858. Xirqə. Sufilərin geydiyi sadə və tikə-tikə şeylərdən tikilmiş üst paltarının adıdır. Burada *“on qatlı xirqə”* dedikdə bu varlığa-maddi aləmə işarə edilir.

B.864. Büt. Təsəvvüfdə məqsəd və mətləb, həqiqi sevgili mənasında işlənir. Büt sözü *“nəfs”*, *“zahiri aləm”* və *“sənəm”* anlamlarını da daşıyır.

B.864. Zünnar. Xristian papaslarının, xüsusilə də katoliklərin bellərinə bağladıkları yundan hörülmüş qurşağa (bel bağına) deyilir. Zünnar evlənməməyə dələlət edir. Sufilər bu sözü təriqət yolunda xidmət və itaət mənasında işlədirlər.

B.864. Tərsa. Lüğəvi mənası *“xaçpərəst”* deməkdir.

Təsəvvüfdə pis sifətlərdən, nəfsdən qurtularaq bəyənilmiş keyfiyyətlər qazanan kamil mürşid anlamında işlənir. Tərsanın xaçpərəst mənasını daşması həm də İsa peyğəmbərin (ə.) dünyəvi əlaqələrdən uzaqlaşmasına işarədir. Tərsalıq məqamı Haqqın təcəllisi, arifin batini saflığı mənalərini da bildirir.

B.878. “*Elə bir şey yoxdur ki...*”(Qur’an, Hicr: 21)

B.879. “*Allah de*”, sonra “*onları burax*”. (Qur’an, Ənam: 91)

B.883. Beytdəki ikinci misrasının məzmunu Qur’anın Mülk surəsinin 2-ci ayəsindən alınmışdır.

B.887. “*Əhdə vəfa edim*”. (Qur’an, Bəqərə: 40)

B.890. Məsih. Luğəvi mənası “xilaskar” deməkdir. İsa peyğəmbərin ləqəbidir. Klassik ədəbiyyatda sözügedən peyğəmbər çox zaman bu adla verilir.

B.895. Beytin məzmunu Qur’anın Əraf surəsinin 17-ci ayətindən alınmışdır. Bu məzmununda hədis də vardır.

B.898. Firon. Musa peyğəmbərin (ə.) zamanında yaşamış Misir hökmdarıdır. Allahlıq iddiasında olmuş, qoşunu ilə dənizdə batmışdır. Klassik ədəbiyyatda zülmkar rəmzi kimi işlənir.

B.906.Dəccal. Dini əqidəyə görə, qiyamət (məhşər) gününə yaxın özünü imam Mehdi (ə.) kimi qələmə verəcək bir şəxsin adıdır. O, insanların inamını pozmağa çalışsa da, buna nail olmayacaq və sonda imam Mehdi (ə.) tərəfindən öldürülməkdir. Bu zaman İsa peyğəmbər (ə.) də göydən yerə

enəcəkdir. Hədislərdə Dəccalın təkğözlü olması bildirilir.

B.914. Beytin məzmunu Qur'anın Kəhf surəsinin 74-cü və 80-cı ayətlərindən alınmışdır. Həmin ayətlərdə Xızır peyğəmbərin bir oğlan uşağını öldürməsi və Musa peyğəmbərin bundan heyrətlənməsindən bəhs olunur. Xızır peyğəmbər uşağı öldürməsini onun pozğun olması ilə və mömin olan ata-anasının da onun təsirilə yoldan azması təhlükəsi ilə əsaslandırır.

B.932. Ruhullah. İsa peyğəmbərin ləqəbidir.

B.932.Ruhulqüdüs. Cəbrail adlı mələk bu adla tanınır.

B.934. Nasut. Sonuncu varlıq olan İnsan aləminə deyilir.

B.934. Lahut. Allahın zatına, gizli mahiyyət mərtəbəsinə deyilir.

B.939. *“Mən ucalara-atamın yanına gedirəm”.* İsa peyğəmbərin(ə.) belə bir söz deməsi İncildə qeyd olunur.(Yuhəna, XIV bab: 12)

B.944. *“Onların arasında soy-nəsil [əlaqəsi] yoxdur”.*(Qur'an, Möminin: 101)

B.959.Hənifi. Lüğəvi mənası “doğru”, “Haqqa meyl edən” deməkdir. Qur'anda İbrahim peyğəmbərlə (ə.) bağlı ayətlərdə o, “hənif” adlandırılmışdır(Ali-İmran: 67,95 və s.). Qur'anda hənif sözü müsəlman mənasında da işlənmişdir (Hac: 31; Bəyyinə: 5) Şəbüstəri də burada “*hənifi*” sözünü həmin mənada işlətmişdir.

B.963. Ə.Gölpınarlıının fikrincə, beytin ikinci misrasında məşhur Şeyx Sənan hekayəsinə təlmih vardır. Həmin hekayədə Şeyx Sənanın Rum ölkəsində bir xristian qızına vurulmasından, belinə zünnar bağlamasından, sonra isə Məhəmməd peyğəmbərin(s.) şəfaəti ilə təzədən imana gəlməsindən danışılır. Əslən Yəmənli olan Şeyx Sənanın adı Əbdürrəzzaq imiş. F.Əttarın “Məntiqüt-teyr” əsərində bu barədə geniş danışılır. Bəlli olduğu kimi, H.Cavid də “Şeyx Sənan” mənzum faciəsini həmin rəvayətin motivləri əsasında yazmışdır.

B.972.Tərsazadə. Lüğəvi mənası “*gavur oğlu*” deməkdir. Təsəvvüfdə, eləcə də burada isə tərsazadə “*hər şeydən keçmiş kamil mürşid*” mənasına uyğun gəlir. Tərsazadənin üzündə İlahi nurunun olması da qeyd edilir.

B.972. Gavur balası. Mətdə “*tərsabəççe*” kimi verilmişdir. Bu söz “tərsazadə” sözünün sinonimi kimi işlənmişdir.

B.976. Təkyə (xanəgah). Dərvişlərin ibadət yeri.

B.978.Fəqih. Müsəlman hüquqşünası. Ruhani, şəriət alimi şeyx mənalarında da işlənir.

B.1007. Mahmud. Bu sözün lüğəvi mənası “təriflənmiş”, “tanınmış” deməkdir. Burada ikili mənada-həm birbaşa anlamda, həm də şairin adı kimi işlənmişdir.

Kitabın hazırlanmasında istifadə olunmuş

ədəbiyyat

Göyüşov N. Təsəvvüf anlamları və dərvişlik rəmzləri. Bakı, 2001.

Qur'an (ərəbcədən tərcümə edənlər: Z.Bünyadov, V.Məmmədəliyev). Bakı,1992.

Məmmədzadə Q. Mahmud Şəbüstərinin həyat və yaradıcılığına dair bəzi qeydlər-Azərbaycan SSR EA Xəbərləri(ict.elm.ser.). 1964,Nö4.

Nağısoylu M. Şirazinin "Gülşəni-raz" tərcüməsi. Bakı,2004.

Şəbüstəri Ş.M. "Gülşəni-raz" (elmi-tənqidi mətn, tərtibçi Q.Məmmədzadə). Bakı,1978.

Şəbüstəri Ş.M. "Gülşəni-raz" (Azərbaycan dilinə tərcümə edən; Q.Məmmədzadə, əlyazması). Azərbaycan MEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, arxiv №40.

Şəbüstəri Ş.M. "Gülşən-i-raz". Çeviren prof A.Gölpınarlı. İstanbul,1989.

Şəbüstəri Ş.M. "Gülşən-i-raz". Yayına hazırlayan S.Yalsızuçanlar. İstanbul,1999

"Şərhi-Gülşəni-raz". Şəmsəddin Məhəmməd Lahıcı. Təshih: Məhəmməd Rza Bərzgər Xalığı və iffət Kərbasi. Tehran, 1371.

Uludağ Ş. Tesevvüf terimleri sözlüğü. İstanbul,1991.

Исмаилов Ш. Философия Махмуда Шабустари. Баку, 1966.